

HRVATSKI KRAJEVI U PUTOPISIMA GEORGESA SANDYSA (1615) I WILLIAMA LITHGOWA (1632)

Marina Metelko

(Poslijediplomski doktorski studij medievistike,
Filozofski fakultet – Zagreb)

Ranonovovjekovni europski putopisi čiji autori, putujući na istok, opisuju hrvatske predjele predstavljaju plodno tlo za detaljnije tekstualne analize. Komparativan pregled odabranih ulomaka iz dvaju engleskih putopisa koji bilježe kretanje istim itinerarijem (Venecija – istočni Jadran – grčki otoci – Istanbul – Alep – Jeruzalem) početkom sedamnaestog stoljeća (George Sandys 1610., William Lithgow 1609.) otkriva obilje tekstualnih i kontekstualnih razlika. Ukazujući na potrebu da se razlike analiziraju ne samo iz perspektive biografske i bibliografske pozadine autora, već i specifičnog trenutka u engleskoj i europskoj intelektualnoj povijesti, ciljanog čitateljstva svakog teksta te njihova prisustva na europskom tržištu knjiga za i nakon života njihovih autora, razmatra se mogućnost novih hrvatskih književnopovijesnih analiza europskih ranonovovjekovnih putopisa čiji bi parametri bili mnogo širi, ne ograničavajući se na opise samo hrvatskih predjela.

Ključne riječi: George Sandys, William Lithgow, ranonovovjekovni putopis, istočni Jadran, Istanbul (Carigrad), mitografija, humanizam, empirizam, Terence Cave, kornupijski tekst

U bogatoj riznici zemljopisnih, povijesnih i etnografskih podataka o mediteransko-levantskim predjelima ranog novog vijeka, engleski putopisni tekstovi 17. stoljeća čiji autori putuju prema Carigradu i Jeruzalemu nude nam i zanimljiv korpus podataka o krajevima koji su danas dio hrvatskog kulturnog i zemljopisnog identiteta. Korištenim u šekspirološkoj polemici oko Ilirije kao stvarne ili imaginarne lokacije u komediji *Na tri kralja ili kako vam drago*¹ ili razmatranim u studijama o kulturnim vezama Engleske s ovim prostorima, ovim putopisima i njihovim autorima dosad se pristupalo s fokusom na opise hrvatskih ili, ranije, jugoslavenskih predjela i njihovih stanovnika. Taj korpus podataka tretirao se kao mozaik od kojeg valja sastaviti englesku predodžbu o našim krajevima. Ovaj rad nastojat će ukazati na mogućnost otvaranja jedne nove stranice književno-povijesnih proučavanja ovakve literature. Umjesto sastavljanja mozaika od ulomaka koji opisuju hrvatske krajeve i pružanja novih interpretacija tako složenog prizora, svaki od dva engleska putopisa o kojima će ovdje biti riječ može se razmotriti kao svojevrstan šarolik, višeznačan mozaik. Opisi naših krajeva tako bivaju razmatrani kao dio tog mozaika, dijelovi slojevitih narativnih cjelina kojima pripadaju, sa svim njihovim autorskim osebnostima. Naglasivši činjenicu da su ovi putopisni tekstovi u nas vrlo malo korišteni i kao riznice povijesno-zemljopisnih podataka o krajevima osim onih koji su danas dio ili okružje hrvatskih državnih granica, književna proučavanja ovih tekstova nude ne-taknuto obilje svježih problema i pitanja.

¹ Vidi Josip Torbarina (1964) *The setting of Shakespeare's Plays (With special reference to Illyria in Twelfth Night)* u: *Studia romanica et anglica zagabiensia*, str. 21-59, i Rudolf Filipović (1957) *Shakespeareova Ilirija* u: *Filologija*, str.123-139; *Dubrovnik u engleskoj putopisnoj literaturi 16. i 17. stoljeća* (1970) u: *Dubrovnik*, str. 93-102, i poglavlje *Engleski putopisi o Hrvatskoj* (1972) u: *Englesko-hrvatske književne veze!* – Dok Filipović težište stavlja na englesku putopisnu literaturu kasnog 16. i ranog 17. stoljeća kao Shakespeareov izvor za Iliriju, Torbarina oslikava kulturno ozračje Dubrovačke Republike i istočnojadranske obale razmatrajući moguće kulturne poveznice Dubrovnika i Engleske u ovom razdoblju. Osim Dubrovnika kao Ilirije u komediji *Na tri kralja* (Torbarina, Filipović), predlagani su i Zadar (Mira Janković, 1964, *Grad u Shakespeareovoj Iliriji* u: *Filološki pregled*, str. 141-155) i Split (Vinko Krišković, 1941, *Shakespeare i mi* u *Hrvatska revija XIV*, 1941a, str. 1-5). – Janković donosi temeljito obrađenu raspravu o Zadru kao mogućoj lokaciji poduprtu književnopovijesnim argumentima i senzibilnošću za dramsko-poetičnu simboliku Ilirije kao mjesta dramske radnje. Krišković načelno smatra da u Shakespeareovim djelima “ne valja tražiti geografske i historijske ispravnosti ni njegove takove omaške odbijati na njegovo neznanje. Nema sumnje, da je znao za mnoge stvari, kojih ne kaže u svojim dramama ili ih udešava po teatarskoj potrebi mijenjajući imena, zemlje i doba.” (3) te Split tek usputno spominje kao moguću lokaciju.

Do danas najopsežnija studija engleske ranonovovjekovne literature relevantne za ove prostore, knjiga *Kulturne veze između jugoslovenskih zemalja i Engleske do 1700. godine* Veselina Kostića iz 1972., donosi temeljit pregled engleskih ranih putopisaca koji su se kretali ovim krajevima na putu prema Levantu. U poglavlju *Putopisna književnost*, autor pruža iscrpan uvid u književno-povijesni kontekst te engleske literature: specifičnosti društvena porijekla, obrazovanja i drugih relevantnih biografskih podataka o autorima; kontekst onovremenog čitateljstva i recepcije tih putopisa te mikro i makro elemente gospodarske, političke i kulturne povijesne pozadine. No, i to proučavanje engleskih ranih putopisnih tekstova usredotočeno je na okupljanje ulomaka koji opisuju ove prostore te sastavljanje mozaika o engleskom ranonovovjekovnom pogledu na njih i njihove stanovnike.²

Razmatrajući i uspoređujući putopis Williama Lithgowa s putopisom Georgesa Sandysa, nastojat ću prikazati kako se opisi današnjih hrvatskih krajeva uklapaju u narativne cjeline ovih književno intrigantnih, ali još uvijek oskudno cjelovito proučavanih tekstova. I u širem dijalogu europskih interdisciplinarnih proučavanja ranog novog vijeka, ovakvi putopisni tekstovi najčešće se koriste kao riznice zemljopisnih, povijesnih, gospodarskih i političkih podataka koji se uklapaju u neku zadanu temu ili se, pak, antologiziraju i razmatraju grupno, pod okriljem određenih teza o engleskim ranonovovjekovnim putovanjima i pogledima na Levant.³ Vrlo rijetko se razmatraju okom književnog kritičara ili teoretičara iako predstavljaju plodno, a vrlo

² "Interesovanja putopisaca iz XVI i XVII veka i njihovog današnjeg čitaoca ne poklapaju se uvek; listajući njihove knjige često nalazimo da su stvari koje se nama čine značajnim tek ovlaš pomenute, dok se neke nevažne ili dobro poznate pojedinosti ponavljaju u skoro svakoj od njih. Pa ipak, iz brojnih putopisa i beležaka koji su sačuvani dobija se izvesna opšta slika, koja je delimično nejasna, delimično iskrivljena, ponekad oskudna, ponekad obojena predrasudama ili olako prihvaćenim poopštavanjima i baca izvesnu svetlost na prilike u našim krajevima u 16. i 17. veku." (Kostić, 1972, str. 271) – "Kasniji putnici imali su šira interesovanja i njihovi putopisi pružaju više podataka. Stoga je bilo moguće na osnovi njihovih zabeležaka sastaviti opštu sliku o uslovima putovanja kroz naše krajeve i o prilikama u njima u drugoj polovici XVI i u XVII stoleću. Pre nego što razmotrimo njihova zapažanja, trebalo bi možda nešto reći o autorima bar onih putopisa iz kojih je uzeto najviše komadića za tu mozaičku sliku." (Kostić 1972, str. 283)

³ Neke recentnije studije ovog tipa su Kenneth Parker (1999): *Early modern tales of Orient: a critical anthology*; Andrew Hadfield (2001): *Amazons, Savages and Machiavels; Travel and Colonial Writing in English: 1550-1630: an Anthology*; Gerald MacLean (2007): *Looking East: English writing and the Ottoman Empire Before 1800; Re-orienting the Renaissance: cultural exchanges with the East* (2005); *The rise of oriental travel: English visitors to the Ottoman Empire, 1580-1720* (2004).

oskudno istraženo tlo za upravo takva pažljiva i cjelovita čitanja – za književnu kritiku raznih smjerova, metoda, ukusa.

Početak 17. stoljeća izuzetno je uzbudljivo razdoblje za proučavanje engleskog putopisa jer englesko tržište knjiga, prvi put u povijesti engleskog tiska, biva preplavljeno izvještajima s putovanja u razne dotad malo posjećene ili Englezima gotovo nepoznate predjele. Osim što sudjeluje u javnoj razmjeni raznih vrsta podataka o oskudno znanim predjelima i njihovim stanovnicima, engleski putopis od početka do kraja ovog stoljeća razvija se i kao književni žanr. Kao što ćemo vidjeti u putopisima o kojima je ovdje riječ, engleska putopisna štiva ranog 17. stoljeća u sebi nose klice pustolovnog romana, prirodoslovnih tekstova, ali i religioznih autobiografija poput vrlo popularnih djela Johna Bunyana.⁴ Do kraja 17. stoljeća, ovi šaroliki, bogati i slojeviti tekstovi koje ćemo fleksibilno nazvati putopisima iznjedit će i zanimljiv korpus podataka o našim krajevima, kojima su rano novovjekovni engleski putnici prolazili na putu do Carigrada i Jeruzalema.

Počnemo li razmatrati ta pitanja iz pozicije naših, zemljopisno i povijesno uvjetovanih interesa, mogli bismo se ravnopravno uključiti u jedan širi europski, interdisciplinarni dijalog o ovim tekstovima jer, i u svijetu engleskog izdavaštva, kritička izdanja Sandysa i Lithgowa ne postoje, a trenutačno su rijetka i za ostale engleske putopisce ranog novog vijeka. Nadalje, ovi engleski putopisi vrlo malo su sustavno i detaljno uspoređivani s njihovim europskim, kontinentalnim pretečama ili suvremenima. Književno-povijesna razmatranja ove vrste mogla bi se zagledati unatrag prema starijim renesansnim i srednjovjekovnim kozmografijama kao i antičkim zemljopisno-povijesnim izvorima jer Sandys i Lithgow, poput ostalih putopisaca tog vremena, koriste obilje antičkih mitografskih podataka. Usmjerimo li, pak, pogled unaprijed, ova putopisna štiva mogu se čitati i u duhu novih svjetonazora znanstvene revolucije 17. stoljeća, jer u njima se mitografija isprepliće s neposrednim zapažanjima stvarnosti na fascinantan, kompleksan način. Težište ovog rada biti će ponajprije na analizi autorskih osebnosti Williama Lithgowa i Georgesa Sandysa. Pokazat ću kako se opisi hrvatskih krajeva uklapaju u stil i strukturu cjelokupnih putopisa, s osvrtom na smjernice ovih tekstova koje možemo iščitati u njihovim uvodnim materijalima – punom naslovu, posvetama, predgovorima i naslovnicama koje su u ovo doba bogate vizualnom simbolikom.

⁴ *Grace Abounding to the Chief of Sinners* (1666) i *Pilgrim's Progress* (1678)

OPSEG DOSADAŠNJIH ISTRAŽIVANJA

U časopisu "Dubrovnik" iz 1970. Rudolf Filipović objavljuje prilog pod naslovom *Dubrovnik u engleskoj putopisnoj literaturi 16. i 17. stoljeća* gdje spominje engleske putopisce koji krajem 16. i početkom 17. stoljeća putuju iz Europe prema Levantu. Uvodni osvrt zaključuje riječima:

Sve te podatke sredio sam i pripremam za tisak u knjizi koja bi trebala da pruži sliku naše zemlje i života naših ljudi u očima engleskih putopisaca. Ovo je samo jedan odlomak iz te knjige u kojem želim pokazati s nekoliko primjera mjesto koje zauzima Dubrovnik u tim putopisima. (Filipović, 95)

Povod proučavanju ovih putopisa bila je polemika oko Ilirije kao stvarnog ili imaginarnog mjesta radnje Shakespeareove komedije *Na tri kralja ili kako vam drago* te je zanimljivo da je Filipović tada izrazio namjeru korištenja engleske putopisne literature Shakespeareova doba kako bi dokazao da je Ilirija Shakespeareove komedije upravo Dubrovnik i njegova okolica. U knjizi *Englesko-hrvatske književne veze* (1972) Filipović proširuje svoje razmatranje engleskih putopisa od srednjeg do ranog novog vijeka dodavši i fotografije nekih naslovnih stranica. U fusnoti spominje radni naslov ambicioznije monografije o engleskim putopisima ranog novog vijeka *Naši ljudi i krajevi u engleskim putopisima 16.-18. stoljeća*, no izgleda da je taj projekt ostao do danas nerealiziran.

Na engleskom tržištu knjiga prve polovice 17. stoljeća dolazi do procvata putopisne literature te se pojavljuje mnoštvo tekstova čiji naslovi zapčinju riječima *a true discourse, a totall discourse, a relation of a journey, the travails* ili *an itinerary*. Među ovim ranim putopisnim štivima mnogo je opisa putovanja na Levant. Putopis Georgesa Sandysa naslovljen *A relation of a journey begun Anno Domini 1610* [Izvjestaj s putovanja započetog ljeta gospodnjeg 1610] izlazi u Londonu prvi put 1615, a prvo izdanje teksta *The totall discourse of rare adventures and painefull peregrinations* [Cjelovit opis neobičnih pustolovina i bolnih lutanja] Williama Lithgowa tiska se u Londonu 1632. Postoje i malo-brojni primjerci izdanja koje je objavljeno 1614. u Londonu, te ponovno 1616. koje sadrži sažet opis Lithgowovih putovanja. Tekst koji se ovdje koristi je *The totall discourse* iz 1632. Oba putopisa doživjela su višestruka izdanja a i neke prijevode na strane jezike. Da zanimanje za Lithgowa nije jenjavalo u 18. stoljeću svjedoči primjerak iz 1770. tiskan u

Edinburghu s izmijenjenim vizualnim materijalima u kojem se navodi da je to jedanaesto škotsko izdanje.⁵

U ožujku 1609. William Lithgow kreće iz Pariza na put prema Levantu, započevši prvo od svoja tri velika putovanja koja će sveukupno trajati otprilike devetnaest godina. Nakon nešto više od godine dana, Englez Georges Sandys, u povijesti engleske književnosti zapamćen ponajprije kao autor odličnog prijevoda Ovidijevih *Metamorfoza* i jedan od kolonizatora Virginije, u kolovozu 1610. godine započinje svoje putovanje na Levant, također iz Pariza. Dok će Sandys putovati u pratnji koja će se koristiti konjima ili kočijom za prevaljivanje kopnenih predjela, Lithgow će uglavnom sam i pješice svladavati kopnene razdaljine. Iako nije jedina, ova razlika u njihovim metodama kretanja značajan je čimbenik njihovih opažanja. On ponajprije proizlazi iz razlika u društvenom porijeklu i statusu ove dvojice putopisca koje se mogu dobro utvrditi na temelju dosadašnje kritičke literature o ovim putopisima.

Dvije monografije posvećene ovim putopisima, *An Intrepid Scot* Cliforda Edmunda Boswortha o Lithgowu i *The humanist as traveler* Jonathana Haynesa o Sandysu, razmatraju kulturnopovijesno ozračje u kojem su ovi tekstovi nastajali pružajući pregled tih djela u kontekstu biografije i bibliografije njihovih autora. Kao takve, ove studije predstavljaju nezaobilaznu polaznu točku u detaljnijoj analizi samih tekstova.

U predgovoru knjige o Lithgowovu putopisu Bosworth spominje tri-deset godina star i još nerealiziran prijedlog da naklada Sveučilišta u Edinburghu objavi kritičko izdanje ovog putopisa. No, činjenica da je 2005. godine Bosworth, kao renomirani povjesničar i orijentalist, objavio knjigu o ovom zanimljivom a malo istraženom putopisu predstavlja znatan korak unaprijed svakome tko želi pomnije zaviriti u ovo štivo. Bosworth pristupa studiji ovog putopisa iz perspektive povjesničara, postavljujući ga u kontekst onovremenih zbivanja u Engleskoj, Europi i na Levantu, te razmatra Lithgowa kao “čovjeka svog vremena”, “sudionika buđenja elizabetanskog i stuartskog zanimanja za zemlje izvan Europe, čija kultura i vjeroispovijesti su se znatno razlikovale od zapadno-kršćanskog iskustva.”⁶ Bosworth

⁵ Ovaj primjerak pronašla sam u knjižnici rijetkih knjiga Thomas Fisher Sveučilišta u Torontu. Za razliku od ilustracija skromne umjetničke kvalitete u londonskim izdanjima 17. stoljeća, ovo škotsko izdanje sadrži nekoliko lijepih bakroreza etnografskog sadržaja. Također zanimljiva je i lista pretplatnika gdje se navode njihova zanimanja koju nalazimo na početku knjige.

⁶ "The result is, I hope, a study of a fascinating character who seems to have attracted adventures to himself like iron filings to a magnet, and who was part of the Elizabethan and early

također spominje vrlo zanimljiv neobjavljeni doktorski rad Jamesa R. Burnsa sa Sveučilišta Oxford čiji pristup putopisu predstavlja dosad prvi pokušaj cjelovite književne interpretacije ovog teksta. Burns, naime, razmatra evoluciju autorove samospoznaje u okviru njegova protestantizma, ali i u procesu njegovih neposrednih promatranja i zapažanja svijeta što Lithgow u uvodu svog putopisa naziva *science of the world* – “znanost o svijetu”⁷. Takav pristup svrstava Burnsovu interpretaciju u prethodno spomenutu mogućnost razmatranja ovog putopisa kao nagovještaja novih svjetonazora empirizma, ali i književne analize teksta kao putopisno-ispovjednog štiva, koje u sebi nosi klice spiritualnih autobiografija poput djela Johna Bunyana koja će postati vrlo popularna koncem 17. stoljeća.

William Lithgow (1582-1645?) rodом je iz Lanarka, gradića u središtu Škotske. Malobrojni podaci koje imamo o njemu svode se na autobiografske reference iz njegovih djela te dokumente tužbe koju je pokrenuo u Londonu protiv španjolske vlade zbog neosnovanog uhićenja i zatočeništva u Malagi pod sumnjom da je špijun. Kada 1609. kreće iz Pariza za Levant, Lithgow nije neiskusni putnik, jer znamo na temelju njegovih drugih objavljenih djela da je do tada već putovao Škotskom a u Pariz stiže nakon proputovanja kontinentalnom Europom (Njemačkom, Českom, Švicarskom i Nizozemskom) i Mediteranom. Što se tiče broja izdanja ovog putopisa, lako je moguće da ih je bilo i više nego što Bosworth tvrdi, navodeći da je od 1632. “u Londonu i Edinburghu izašlo četiri izdanja tokom sljedećih 180 godina, s nizozemskim prijevodom u Amsterdamu 1650-ih, četiri ponovna nizozemska izdanja te skraćene verzije izdane u Glasgowu i Falkirku u ranom 19. stoljeću” (Bosworth, 19). U izdanju tiskanom u Edinburghu 1770. godine koje se čuva u knjižnici Thomas Fisher Sveučilišta u Torontu navedeno je da je to jedanaesto izdanje što bi značilo da je samo u Škotskoj bilo mnogo više izdanja ove knjige nego što Bosworth tvrdi, a možda je postojalo i više škotskih izdavača. Vrlo je vjerovatno, kao što Bosworth tumači, da je Lithgowova antikatalička propaganda koju dosljedno provodi u svom putopisu pridonijela popularnosti i dugovječnosti ovog teksta u protestantskim zemljama.

Stuart awakening to lands outside of Europe, with their cultures and faiths very different from Western Christian experience.” (Bosworth, XVI)

⁷ James R. Burns (1997): *William Lithgow's Totall Discourse (1632) and his 'Science of the World': a Seventeenth-Century Protestant Traveller's View of Europe and the Near East*, Sveučilište Oxford. Ova neobjavljena doktorska teza spomenuta je u *An Intrepid Scot* (Bosworth, str. XVI)

Kao što možemo vidjeti iz ostatka Lithgowova objavljenog opusa, dvije su temeljne okosnice njegova pogleda na svijet i pismenog izričaja: snažna protestantska vjera i neiscrpan apetit za putovanja, pustolovine i viđenja neposredne stvarnosti. Nakon kraće verzije opisa svojih putovanja koja izlazi 1614. u Londonu pod naslovom *A most delectable and true discourse*, u Edinburghu 1618. Lithgow objavljuje šaroliko štivo *The pilgrimes farewell, to his native countrey of Scotland* sastavljeno u obliku dijaloga s obiljem poezije, u kojem autor razmatra “radosti i muke lutanja” a sebe naziva “pustolovom Europe, Azije i Afrike”.⁸ Nakon objavljivanja kompletnog opisa svoja tri putovanja *The totall discourse* (1632), Lithgowovi tekstovi postaju zanimljiva svjedočanstva iz doba ratnih sukoba u Engleskoj i Europi. U Edinburghu 1633. izlazi *Scotlands welcome to her native sonne* [Škotska pozdravlja vlastitog sina], dulja pjesma o dolasku Charlesa I. u Škotsku. *The present surveigh of London and Englands state* [Sadašnji pregled Londona i Engleske države] koji izlazi 1644. u Londonu reportažno je štivo o stanju u Engleskoj i njezinoj prijestolnici nakon izbijanja građanskog rata, dok je *A true experimentall and exact relation upon that famous and renovned siege of Newcastle* (Edinburgh, 1645) opis opsjede Newcastlea. Iz ovog razdoblja je i opis druge opsjede nizozemske Brede *A true and experimentall dicourse, upon the beginning, proceeding and victorious event of this last siege of Breda* (London, 1637) čiji puni naslov Lithgow završava riječima “zapisao onaj tko je bio istinski očevidac opsjede”⁹. Opis uskoka o

⁸ Puni naslov glasi *The pilgrimes farewell, to his natie countrey of Scotland vvherein is contained, in way of dialogue, the ioyes and miseries of peregrination. With his Lamentado in his second trauels, his Passionado on the Rhyne, diuerse other insertings, and farewels, to noble personages, and, the heremites welcome to his third pilgrimage, &c. Worthie to be seene and read of all gallant spirits, and pompe-expecting eyes. By William Lithgow, the bonaventure of Europe, Asia, and Africa* (1618).

⁹ Iz cjelovitog naslova možemo iščitati dokumentarističke smjernice ovog Lithgowova teksta koncipiranog kao izvještaj očevice: *A true and experimental discourse, upon the beginning, proceeding, and victorious event of this last siege of Breda With the antiquity and annexing of it, to the house of Nassaw, and the many alterations it hath suffered by arms, and armies, within these threescore years. Together with the prudent plots, projects, and policies of ware: the assailants and defendants matchless man-hood, in managing martial affaires: the misery and manner of soldiers living, their pinching want, and fatal accidents: strange weapons and instruments used by both parties in several conflicts. Lastly, their concluded articles, with circumstances and ordering of the siege and victory. Being pleasant to peruse, and profitable to observe. Written by him who was an eye witness of the siege. William Lithgow. (1637).* Posebno zanimljiva je uporaba pridjeva *experimental* čije značenje u ovom razdoblju povijesti engleskog jezika je “ono što se temelji na neposrednom iskustvu”, doslovce “iskustveno”, jer dolazi od imenice *experience*, “iskustvo”. (Oxford English Dictionary, *experimental*)

kojem će biti riječi u ovom radu također možemo razmotriti iz perspektive autorova zanimanja za opise vojnih sukoba i vojne povijesti, jer ćemo se i u opisu Dalmacije susresti s poredbama nekih antičkih i suvremenih bitaka.

Krajnji cilj Lithgowova prvog putovanja (1609-1612) na Levant jest hodočašće u Jeruzalem kamo stiže točno za Uskrs 1612. U povratku posjećuje Egipat te se zapadnim Jadranom vraća u Europu. Na svom drugom putovanju (1613-1616) putuje zapadnom Europom (dolinom Rajne do Švicarske i Italije), iz Sicilije plovi za sjevernu Afriku te se vraća u Italiju. Zatim kontinentalnim putem prolazi kroz središnju Europu i zemlje habsburških vladara. Posjećuje Mađarsku, Poljsku i Dansku te preko Baltika plovi za Englesku. Ratu za Gradišku ili Uskočkom ratu prisustvuje na povratku s ovog drugog putovanja kada svjedoči o ranojutarnjem protunapadu uskoka na Mlečane. Treće putovanje (1619-21) za kojeg je planirao posjetiti mitsku zemlju Pretera Johna, iznenada biva zaustavljeno u Malagi gdje Lithgow postaje zarobljenik španjolske inkvizicije pod sumnjom da je protestantski špijun. Nakon izbavljenja Lithgow provodi neko vrijeme u Londonu bezuspješno pokušavajući ishoditi tužbu protiv španjolske vlade za pretrpljenu nepravdu. U zaključnoj rečenici svog opsežnog putopisa autor se hvali da su njegove noge, u devetnaest godina putovanja, propješačile razdaljinu jednaku skoro dvostrukom opsegu Zemlje.

Dosadašnji komentatori ovog putopisa zamijetili su njegovu retoričku i narativnu šarolikost, kontradiktoran i provokativan karakter samog autora i njegovih zapažanja i prosudbi, te intrigantno tekuće granice između starijih i novijih svjetonazora – od srednjovjekovne fascinacije čudesima i čudovištima do kasnorenasansne interpolacije mitografije i empiricizma.¹⁰

Za razliku od skromnog građanskog podrijetla Williama Lithgowa (“of modest Lowland Scottish burgeois origins”), Georges Sandys (1578-1674) pripadao je višoj aristokraciji kao “mlađi sin nadbiskupa od Yorka i kumče uglednika sa sjevera Engleske, Georgea Clifforda, vojvode od Cumberlanda, lorda Williama Eura i grofice Catherine Huntingdon, žene predsjednika Vijeća sjevera” (Bosworth, 3) te su podaci o njegovom životu, obrazovanju i karijeri brojni i pouzdani. U toku svoje karijere sudjelovao je u kolonizaciji Virginije (1621-1625) gdje je dovršio prijevod Ovidijevih *Metamorfoza*.

¹⁰ Bosworth citira Gilberta Phelps, autora uvoda u kraće izdanje putopisa, koji Lithgowa definira kao “fascinantan spoj starog i novog, pravi tranzicijski predstavnik kasne Renesansne” (Bosworth, 11) te smješta njegovu prije spomenutu “znanost u svijetu” u “Baconijski duh opservacije, ispitivanja i eksperimenta” (Bosworth, 11)

Prijevod prvih pet knjiga Ovidijeva epa objavio je 1621. prije odlaska u Virginiju, a ostale njegova objavljena djela su *Ovid's Metamorphoses Englished* (1626, kompletan prijevod), zbirke duhovne poezije *Paraphrase upon the Psalmes* (1636) i *Paraphrase of the Song of Solomon* (1641) i prijevod drame u stihu *Christus patiens* Huga Grotiusa (1640). Godine 1632. objavljuje prijevod prve knjige Vergilijeve *Enejde*, a posthumno je 1684. objavljen njegov povijesni pregled značajnih osoba iz engleske povijesti *Anglorum*. Pažnju suvremenih kritičara privukao je ponajprije svojim prijevodom Ovidija koji se, uz prvi cjelovit prijevod *Metamorfoza* s latinskog na engleski jezik Arthura Goldinga objavljenog 1567, smatra jednim od najboljih renesansnih prijevoda *Metamorfoza* na engleski jezik.¹¹ Njegov putopis doživljava devet izdanja do 1673. te biva preveden na nizozemski i njemački. Rute kojima Sandys putuje na Levant gotovo su identične Lithgowovu itinerariju: istočni Jadran, grčki otoci, Carigrad, Jeruzalem, sjeverna Afrika s Egiptom te povratak u Europu uz zapadni Jadran. Sandysov putopis odlikuje se elegantnom retorikom, prožet je citatima iz antičke književnosti koje prate vrsni engleski prijevodi a tekst je popraćen mnoštvom vješto izrađenih bakroreza – vizura gradova, krajolika, antičkih spomenika te detaljnih tlocrta svih građevina u Jeruzalemu. Sandysov putopis bio je jednako popularan i utjecajan kao i njegov prijevod *Metamorfoza*. Prema Haynesu – Francis Bacon, Thomas Browne, Samuel Johnson i John Milton samo su neki od pisaca u čijim djelima se mogu pronaći tragovi Sandysova putopisa a John Dryden (1631-1700), pjesnik koji je i sam bio slavan prevoditelj Homera i Vergilija, naziva ga “genijalnim i učenim Sandysom, najboljim stihotvorcem prijašnjeg doba”.¹²

NOVA PITANJA

Engleski renesansni putopisi nisu samo šarolike riznice zemljopisno-povijesnih podataka već dinamične i živopisne književne *kornukopije*.¹³ Glavna

¹¹ Vidi Deborah Rubin (1985): *Ovid's Metamorphoses Englished : George Sandys as translator and mythographer* i Raphael Lyne (2001): *Ovid' changing worlds: English Metamorphoses, 1567-1632*.

¹² Jonathan Haynes, *The humanist as traveler*, 14-15

¹³ Terence Cave u knjizi *Cornucopian text: problems of writing in French Renaissance* (1979) analizira estetsko obilježje zajedničko francuskoj književnosti 16. stoljeća nazvavši ga imenom

svrha “istinitog” viđenja i izvještavanja o krajolicima kojima ovi renesansni putnici prolaze postaje kompleksna i nimalo jednoznačna zadaća a u pokušaju njene realizacije jasno se očituje sukob starijih i novih metoda opisa stvarnosti. Starije metode vezane su uz “kornukopiju” mitografskih podataka poduprtu citatima iz antičke književnosti i Biblije – dakle, “kornukopiju” prethodnih tekstova ili *imitatio*. No, neposredna i putnicima nova stvarnost krajeva kojima prolaze nudi vlastito, neposredno obilje podataka koje valja spoznati i interpretirati čulima, na licu mjesta, koristeći *inventio*. Taj *inventio* samo je naizgled nepresušan rog spoznaje novog jer će i on dijelom biti oblikovan kulturnim predrasudama i stavovima koje Europljani donose u levantski krajolik.

Iako gotovo istovremeno putuju istim krajolicima, Lithgow i Sandys oblikuju svoja viđenja tih krajolika u znatno drugačije putopisne tekstove koji svoju pravu književno-povijesnu vrijednost pokazuju tek onda kada ih počnemo uvažavati i proučavati kao narativne cjeline, što do sada uglavnom nije bio slučaj. Dakle, ključno pitanje kojim valja započeti ovu raspravu je: što nas je dosad zanimalo u ovim tekstovima, a što bi nas sve moglo zanimati u njima?

Opisi hrvatskih krajeva u putopisima Williama Lithgowa i Georgesa Sandysa ovdje će biti predstavljeni i razmotreni u kontekstu narativnih cjelina kojima pripadaju. Stilske i retoričke razlike ovih dvaju putopisaca jednako su prisutne u opisima hrvatskih krajeva kao i u opisu Carigrada, jedne od ključnih destinacija engleskih putnika na Levant u ovom razdoblju. Te razlike važne su sastavnice narativne metode i namjere i jednoga i drugog putopisca koju možemo iščitati iz uvodnih sadržaja njihovih knjiga-posveta, predgovora, kompletnih naslova te samih naslovnih stranica bogatih vizualnom simbolikom. Za razliku od dosadašnjih interpreta ovih tekstova, sagledavanje i interpretiranje engleskog viđenja hrvatskih krajeva u ranom 17. stoljeću kroz analizu autorskih osebnosti svakog od ova dva putopisa omogućuje nam da dublje uronimo u književnu problematiku tekstova – specifičnosti

“kornukopijski tekst.”. Od retoričke do strukturalne razine, estetika “nepresušnog obilja”, dinamične i plodne interakcije imitacije i invencije, idejno preuzeta iz figure “cornucopie” – “roga obilja” renesansnih amblema, prožima esejistiku, poeziju i prozu pisaca Montaignea, Ronsarda i Rabelaisa, a Erazmo se njome bavi u radu *De duplici copia verborum ac rerum*. Istovremeno ideal, ali i izvor anksioznosti, kornukopijski tekst je ključan za pažljivo iščitavanje i književnu interpretaciju francuske književnosti ovog razdoblja. Engleski putopisi o kojima je ovdje riječ mogu se razmotriti kao poseban književni oblik “kornukopija”.

autorske perspektive, stila i narativnog oblikovanja. Te specifičnosti vrlo su zanimljive usporedimo li opise stanovništva.

Kostić ispravno zaključuje da engleski ranonovovjekovni putnici, općenito gledano, nisu pokazivali mnogo zanimanja za život domaćeg stanovništva pri tom misleći na stanovnike nekadašnjih jugoslavenskih zemalja, te kao jedan od mogućih razloga navodi kratkoću njihova boravku u tim predjelima.¹⁴ No, uspoređujući upravo Lithgowa i Sandysa, vidjet ćemo da, dok Lithgow općenito pokazuje više znatiželje za ljude koje susreće, Sandys je također pronicljiv, ali selektivan promatrač stanovnika i krajeva kojima prolazi. Sandys će vrlo oskudno opisati stanovnike krajeva koji su danas dio našeg zemljopisno-povijesnog identiteta, no posvetit će dosta pažnje opisu Grka, Egipćana i Židova, a posebno detaljno opisani su svi aspekti vojne, vjerske i društvene organizacije života Osmanlija. Slično selektivno promatranje i opisivanje stanovnika naći ćemo i u ostalim engleskim putopisima ovog razdoblja.

Nadalje, pažljivo čitanje i interpretacija uvodnih materijala ova dva putopisa pruža značajne smjernice u vezi s namjerama njihovih autora i ciljanom čitateljstvu, koje će se odraziti na sve mikro i makro elemente njihova pripovijedanja – od retorike i stila do sadržajnih paralela i razlika u opisu krajeva, narativnog oblikovanja cijelog teksta, interakcije proze, citata i poezije te interakcije tekstualnih i vizualnih elemenata. Takva usporedba putopisnih tekstova tek je prvi korak u novoj, detaljnijoj tekstualnoj analizi ovih bogatih tekstova i našem uključivanju u širi europski, interdisciplinarni dijalog o ovim narativnim povijesnim izvorima, ali i fascinantnim književnim djelima.

¹⁴ “Svi Englezi koji su u ovo vreme bili u našim krajevima nalazili su se na proputovanju i retko su se zadržavali više od nekoliko dana u jednom mestu. Pri tome, oni nisu pokazivali mnogo interesovanja za život domaćeg stanovništva. Ukoliko su putovali morem, dolazili su puni utisaka iz “Bisera Jadrana”, kako jedan od njih naziva Veneciju, i prilikom kratkih zadržavanja u jadranskim lukama nisu stupali u bliži dodir s lokalnim življem. Ako su išli sredozemnim putem, to su bili njihovi prvi koraci u turskom carstvu i prirodno je što je sva njihova pažnja bila usmerena na turske naravi, običaje i ustanove. Malo je tih putnika imalo prilike da se upozna s našim ljudima, i njihovi zapisi o njima sadrže najčešće površne utiske ili predrasude iz ranijih geografskih ili drugih dela.” (V. Kostić, *Kulturne veze...*, str. 271) – “To što su engleski putopisci ostavili tako malo zapisa o izgledu i nošnji domaćeg stanovništva treba možda promatrati i time što nisu imali dovoljno prilike da ih posmatraju.” (V. Kostić, str. 303)

OPIS ISTRE¹⁵

Georges Sandys počinje bilježiti svoje putovanje 20. kolovoza 1610. u Veneciji, iako ono ustvari započinje u Parizu gdje se Sandys našao neposredno nakon ubojstva Henrya IV. Bourbonškog. Cilj njegova putovanja je Levant, a zanimljiva je njegova opaska o tome kako nema namjeru pisati o bolje poznatim dijelovima Italije, što govori u prilog tadašnjem mišljenju da već postoji dovoljna količina podataka o toj zemlji na engleskom tržištu knjiga:

O Francuskoj neću pripovijedati, kao niti o onim manje dalekim dijelovima Italije¹⁶: oni se dnevno osmatraju i precizno opisuju. U Veneciji ću započeti svoj dnevnik odakle smo krenuli na put 20. kolovoza 1610. u [brodu] *Little Defence* iz Londona. Nakon dva dana stigli smo do *Rovigna*, gradića u Istri i pod vlašću Mlečana: visoko je postavljen na brdu koje nije neplodno maslinama, luka mu je prikladna i čuvana utvrdom. Ovdje oni koji plove za Veneciju obično uzimaju kapetana kako bi sigurnije prošli kroz prolaz *Malamocco*. Gradić je siromašan (kao i ostali gradovi u njegovoj blizini), a razlog tomu je susjedstvo s Venecijom, koja je nekih dvadeset luga udaljena i vuče sebi glavninu trgovine zabranjujući sav promet u čitavom Zaljevu. Okolina nadomak grada je planinska i divlja ali slavna po kamenolomima odličnog mramora koji krasi mletačke palače. Planina koja se izdiže nad ostalim je *Monte maggiore*, nju je najprije otkrio *Sailer*, a obiluje rijetkim primjercima kamenja koji su nadaleko traženi. Za Istrane¹⁷ se kaže da potječu od Kolšana¹⁸: onih koje je Eta poslao u potjeru za Argonautima. Njihov glavni grad

¹⁵ Za razliku od prijašnjih prevoditelja Lithgowa i Sandysa – Veselina Kostića i Rudolfa Filipovića, u mojem prijevodu svi toponimi i talijanski izrazi zadržani su u izvornom obliku i kurzivirani a isto je, kada god je to bilo moguće, učinjeno i s imenima vladara. Sam tekst nudi i obilje materijala za povijesno-lingvistička istraživanja, a posebno zanimljivo bilo bi razmotriti engleske nazive za društvena uređenja, vladare i njihove namjesnike te ih usporediti s današnjim nazivima i s onovremenim hrvatskim, talijanskim, latinskim nazivima. Zašto je npr. “Common-weale” ili “Common-wealth” of Ragusa ili “Republic of Ragusa” ali “State of Venice” dok je na hrvatskom danas “Mletačka republika” i “Dubrovačka republika”? Problematika u vezi s pronalaženjem idealnog društvenog uređenja živi u engleskoj literaturi još od Moreove *Utopije* (1516), ali postaje opet vrlo aktualna upravo u 17. stoljeću, razdoblju engleskog građanskog rata, razdoblju znanstvene revolucije i Hobbesovog “Leviathana” (1651). Štoviše, puni nazivi ovih putopisa upravo ističu raznovrsnost društvenih uređenja: “kraljevstva”, “republika”, “država”, “dominiona” itd.

¹⁶ No, Sandys će na samom kraju svog putopisa opisati jug Italije te i sam puni naslov njegova djela navodi da djelo sadrži opis “remote parts of Italy and the islands adjoining” – “udaljenijih dijelova Italije i njima pripadajućih otoka”.

¹⁷ Engl. *Istrians*

¹⁸ Vidi Katičić *Illyricum mythologicum*, 247-249 za antičku mitografsku pozadinu!

je *Capo d'Istria*: do ovih vremena zvan *Iustinopolis* prema Justinijanu koji ga je sagradio. Ovo more (sad Venecijski zaljev) nekoć se zvalo *Hadriaticum* prema gradu *Hadria*, slavnom gradu koji su sagradili Etruščani na izvore rijeke *Eridanus*. (Georges Sandys, 1)

Sandysov kratak opis Istre sadrži sve osnovne elemente metode opisa krajeva koju će primijeniti i na ostale predjele, a kojom se koriste, s manjim ili većim varijacijama, i ostali engleski putopisci ovog vremena: mitografske reference poznate iz spisa antičkih pisaca kojima se nastoji ukratko protumačiti etnografsko podrijetlo ljudi i odrediti povijesni značaj njih i njihovih zemalja, kratak opis trenutačnih vladara, gospodarskih obilježja i osebnosti krajolika te eventualne opaske o izgledu i društvenim običajima stanovnika. Sandys manje prostora posvećuje opisu stanovnika krajeva kojima prolazi a dinamični, neposredni kontakti s ljudima tih krajeva gotovo su nepostojeći što i jest najveća razlika između njegova i Lithgowova teksta. Ono što Sandysa najviše zanima su materijalna kulturna svjedočanstva, prije svega antički spomenici kao vidljivi dokazi negdašnje slave iz perspektive učenog predstavnika europskog humanizma jer, kako i sam navodi u posveti svog teksta, njegov izvještaj svjedočit će o propadanju nekoć slavni krajeva koji sada leže pod osmanskom vlašću.

Nešto opsežniji opis Istre Williama Lithgowa značajan je nadasve po opisu susreta s uskocima. Opis uskoka glavni je uzrok sporadičnom pojavljivanju i spominjanju ovog putopisa u literaturi koja se bavi uskocima ili vezama Engleske i naših krajeva u ranom novom vijeku, no on se nikada nije postavljao u kontekst cijelokupnog putopisa i njegovih autorskih obilježja, te uspoređivao s opisima drugih naroda i grupa ljudi.¹⁹ Također se dosad nisu navodili drugi dijelovi Lithgowova putopisa koji spominju Dalmatince,

¹⁹ Vidi Anna Maria Grünfelder (2000) *Karte kao izvori za proučavanje senjskih uskoka* u Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, str 355-363, gdje autorica netočno navodi da je William Lithgowa iz Glasgova te da je djelo *The totall discourse* objavljeno 1609! Spominje Lithgowa kao dokaz da su i strani putnici zamijetili činjenicu da se "Senjsko stanovništvo razvijalo spoj građanstva i plemstva s gusarstvom" (362), no nigdje ne citira Lithgowa niti izvor netočnih podataka o njemu i njegovu djelu. Wendy C. Bracewell u literaturi za *The Uskoks of Senj: piracy, banditry and holy war in the sixteenth – century Adriatic* (1992) navodi Lithgowov putopis, no ne spominje ga u tekstu knjige. Također navodi prilog Veselina Kostića *Jedan Škot među Uskocima početkom XVII veka* iz *Senjskog zbornika* 3 (1967-68), str. 88-91. Kostić u ovom kratkom prilogu o Lithgowovom opisu uskoka navodi da je "Prvi na njega skrenuo pažnju prof. J. Torbarina" te da se također kratko spominje u knjizi Jorja Tadića (1939) *Promet putnika u starom Dubrovniku*.

Slavonce, Dubrovčane izvan njihovih domovina. Lithgowov putopis prepun je zanimanja za ljude ne samo kao pripadnike neke kulturne skupine već i kao pojedince; ono je dio zabilježanih etapa njegovih putovanja preko triju kontinenata. Ta znatiželja je šarolika i kontradiktorna kao i sam Lithgow – protestantski putnik sa sjevera Europe koji se ne suzdržava otvoreno izraziti svoje vjerske i kulturne predrasude o drugim nacijama, a pogotovo spram katolika. Opis Italije vrvi neukusnim šalama, pogrđama i optužbama na račun “papista” kako su engleski i škotski protestanti tada pogrđno zvali katolike. Time nam njegov tekst daje na znanje da je svjesno oblikovan za šire, protestantsko čitateljstvo te se kao takav dodvorava tada prihvaćenim predrasudama svog kulturnog podneblja. No, Lithgow je također putopisac koji je spreman sagledati nepoznate ljude kao pojedince, suosjećati s njihovom sudbinom pa čak im i pomoći, kao što ćemo vidjeti u opisu spašavanja dalmatinske udovice od roblja u Carigradu. Na dva mjesta u svom putopisu Lithgow spašava pojedince od ropstva, a pri jednom od opasnih gusarskih napada za vrijeme plovidbe iz Dubrovnika na Krf uspijeva nagovoriti posadu da se obrani i tako spašava sebe i putnike od sigurnog sužanjstva.

Znakovito je i to da, kada god se nađe u nekom većem trgovačkom središtu kao što je Alep u Siriji odakle su kretale karavane za Jeruzalem, razaznaje više raznih etničkih skupina od ostalih, njemu suvremenih, engleskih putopisaca. Danas možemo samo priželjkivati da nam je Lithgow ostavio više pisanog traga o tome po čemu je točno prepoznao i razlikovao etnicitet ljudi koje je susretao u velikim gradovima poput Carigrada ili Alepa. Osim susreta s uskocima, Lithgow hvali ljubaznost i gostoprimstvo dalmatinskog kapetana na čijem brodu plovi iz Venecije na istočni Jadran, biva upleten u pustolovinu spašavanja dalmatinske udovice sa carigradske tržnice robljem te razaznaje Slavonce, Dalmatince i Dubrovčane u raznim gušće napučenim mjestima kojima prolazi.

Znatiželja o ljudima, pomiješana s autorovom spremnošću na razne kontakte i pustolovine, koje su ga dobrim djelom zadesile i silom prilika jer on je putnik mnogo plićeg džepa nego Sandys, daje vrlo dinamičan i živopisan ton njegovu pripovijedanju. Lithgowov jezik i stil pripovijedanja razuzdaniji je od odmjerene Sandysove proze. On obiluje direktnim, često vulgarno izrečenim vjerskim i kulturnim predrasudama, uperenim najviše protiv katolika. No, u njegovu pripovijedanju naći ćemo i humor te vrlo pronicljiva zapažanja i spoznaje o ljudskoj čudi koja će nadići osobne predrasude. Epizodu o uskocima treba postaviti u taj kontekst te se suspregnuti od olakog oduševljavanja time da je Lithgow posebno impresioniran njima, ali i od

umanjivanja važnosti ovog opisa u širem kontekstu autorovih interesa i pogleda na krajolike kojima prolazi. Umjesto dosadašnjeg pitanja: kako su uskoci opisani u Lithgowovu putopisu i kako se taj opis uklapa u ono što već znamo od njima iz drugih izvora, novo pitanje mora biti: kako se opis uskoka uklapa u ono što Lithgow bilježi o drugim narodima? Kako se opis uskoka uklapa u Lithgowovo složeno, šaroliko, dinamično doživljavanje ljudi kao pojedinaca i ljudi kao pripadnika etničkih grupacija?

U samom opisu Istre, iako nešto opsežnijem nego onom Sandysa, nalazimo očekivanu antičku mitografiju s kratkim osvrtom na osnovne gospodarske i zemljopisne podatke:

Po mom povratku iz Padove u Veneciju i nakon što sam 24 dana tamo čekao brod, ukrao sam se u karamusal²⁰ koji je plovio za *Zara Novo* u Dalmaciji. Tek što nam je Venecija izmakla iz vida sreli smo se s ubojitom olujom kod *serocco e lenante*. Kapetan nije imao kompas kako bi upravljao smjerom plovidbe niti je bio vješt u navigaciji jer je inače običaj, bilo na sjevernoj ili južnoj strani Zaljeva, da se jedra razvijaju tijekom noći kako bi opet u zoru imali pun pogled na obalu – orijentirajući se prema vrhovima brda duž obale. Kako se nevrjeme pogoršavalo a vjetrovi bili nepovoljni, bili smo prisiljeni potražiti utočište u luci *Parenzio* u Istri.

Istra se, prema Pliniju, zvala *Giapidia*, Katon potvrđuje da se zvala *Istria* prema *Istru* no prema suvremenim piscima ona je *l'ultima regione d'Italia*. Ptolomej navodi da je duga 100 milja, a široka 40, no prema vlastitom iskustvu rekao bih da je ona samo 80 dugačka i 20 široka.

Na jugu Istre nalazi se *Friuli* i more; na zapadu *Stria*, na sjeveru *Carniola*, na istoku zaljev *Carnaro* ili *Queuero*. Smatra se da su Istrani prvobitno bili narod iz Kolhide u Anatoliji, koje je kralj Eta poslao da progone Jazona i Argonaute (koji su ukrali zlatno runo i njegovu kćer Medeju) te da se, ili zbog dugog putovanja ili kraljeve srdžbe, nisu usudili vratiti i tako su ostali u ovoj zemlji gdje su uživali dugu slobodu dok, u mnogim napadima gusara koji još uvijek ometaju Veneciju, ne izgubiše mnoge svoje gradove godine 938. i kasnije cijela zemlja postade posjed dužda *Henrya Gondolo*²¹ oko godine 1200.

²⁰ Oxford English Dictionary, "*caramoussal, carmoussal*, turski ili berberski teretni brod a naziv se uglavnom susreće u engleskoj literaturi 17. stoljeća." – Pomorska enciklopedija, *karamusal*, (S. Vekarić): "turski trgovački jedrenjak, široka oblika i visoka nadgrađa na krmi... Prema T. Hydeu u njegovu opisu putovanja duž *Propontisa* (Mramorno more) naziv za karamusal nastao je od turske riječi *musal* (glasnik). Jal, međutim, tvrdi da naziv potječe od turske riječi *mursal* ili *murselat*, što je u Grčkoj bio pjesnički izraz za vjetar, navodno zbog velikih brzina koje je postizavao ovaj inače nezgrapni jedrenjak." (468)

²¹ Enrico Dandolo (1192-1205)

Onaj dio koji graniči s morem pripada Veneciji, dok ostatak u unutrašnjosti drže car i nadvojvoda austrijski. Sama zemlja obiluje žitom, vinom i svom vrstom voća potrebnim za ljudski život. Blizu ove luke gdje smo se usidriili vidio sam ruševine starog *Justinopolisa*, što ga je tako nazvao car Justinijan koji ga je sagradio na otoku milju dugačkom, i također napravio tri rala puta. Kako bi se moglo prolaziti između grada i obale, napravljeno je sedam mostova. Nekoć je to bio dobro utvrđen grad ali sada se potpuno urušio. Glavni gradovi Istre danas su *Parenzio*, *Humago*, *Pola*, *Rovigno*.

Uz povoljne vjetrove, digli smo sidro i otplovili pored otočja *Brioni*, poznatog po finom kamenu koji se ovdje proizvodi, zovu ga *Istrienne* a služi za ukrašavanje venecijanskih palača. Oko podneva ugledah *Mount di Caldaro*, u čijem podnožju se nalazi stari grad *Pola* koji ima luku gdje se mogu skloniti mali brodovi. No istina je da ta luka ne biva prečesto posjećena zbog zaraznog jezera blizu nje, koje inficira zrak svojim prljavim isparinama. Vidjeh blizu ovog mjesta ruševine utvrde *di Orlando*, trijumfalni luk i ostatke velikog amfiteatra. Plinije naziva *Pulu Iulia pietas* i ona se nalazi na jugoistoku Istre. Nastavljajući plovidbu, prošli smo opasan zaljev *Carnaro*. Mlečani oduvijek drže nekoliko nekoliko galija na ušću ovog zaljeva, na dalmatinskoj strani, kako bi predusreli gusarske pohode uskoka.²²

Na dnu zaljeva nalaze se *Senna*, *Gradisca* i *Novagard*, glavni gradovi *Croatie*; ljudi koji obitavaju u ovim krajevima zovu se uskoci, vrsta Dalmatinaca, po prirodni snažni, hrabri i odvažni. Njihovo oružje su široki dvoručni mačevi, dugački bodeži, omanji štitovi koje nose za pojasom i dugi pištolji u rukama. Zapanjujuće su hitri na nogama te dnevno kopnenim prepadima napadaju susjedne Turčine odnoseći mnogo plijena u žitu, stoci i konjima. A na moru, fregatama i brigantinima, oduvijek su ometali mletačku trgovinu u njihovim vlastitim domaćim vodama. Veliki gubitci što su ih Mlečani pretrpjeli s vremena na vrijeme od ovog napadačkog naroda, te štetu što su nanijeli mletačkoj trgovini s Turcima, kojima su Mlečani mirovnim poveljama jamčili sigurnost od svih kršćanskih napada u njihovu zaljevu, bio je jedini i hitan razlog koji je potakao Mlečane da vode rat s Ferdinandom, tad vojvodom od Graza a sada carem, godine 1616. I tako su zaposjeli Gradišku na njihovu ne baš malu štetu, što u napadima, što u gubitku ljudi jer grad je bio čvrsto utvrđen zidovima, municijom i 2000 Uskoka koji su ga branili iznutra, koji bi često već na samo primicanje neprijatelja provalili iz tvrđave na konjima i pješke, zadajući napadačima mnoge porazne udarce, čega sam bio svjedok tokom dvadeset dana, kad sam se vraćao iz Afrike na svom drugom putovanju te prošao ovom zemljom putujući prema Mađarskoj, Moldaviji, Valahiji i Transilvaniji. I tako jednog jutra u zoru vidjeh 800 uskoka kako sukljaju iz utvrde i unose krvavu pometnju među 3000 Mlečana.

²² Lithgow ih zove *Scoks* što će mu u završnom komentaru poslužiti za poigravanje rječima *Scot* [Škot] i *Scock* [uskok].

Ovaj dio *Croatie* je izuzetno plodan i obiluje u žitu, vinu, živadi i pašnjacima iako je tada zbog bezakonja i žestokih vojnika bio jadno uništen. Cjelokupan broj uskoka koji su sposobni nositi oružje nije veći od šest tisuća ljudi. Vrlo su ljubazni prema strancima, što su i meni pokazali na nimalo neznatan način, uglavnom njihov viši sloj, kapetani i zapovjednici, i to zbog sličnosti imena *Scot* i *Skock*, iako vam jamčim da je malo sličnosti između ovih dvaju naroda.

Opis susreta s uskocima prvi je od mnogih opisa raznih kontakata s ljudima koje Lithgow susreće na svojim putovanjima. Kontrast između žestine uskoka u borbi i njihove ljubaznosti prema strancima koju Lithgow ističe, tipičan je primjer osebnog Lithgowova načina promatranja i opisanja ljudi koje susreće. Svi dosadašnji komentatori zamijetili su zabavne kontradiktornosti ovog Škota bez dlake na jeziku, koji je jednako spreman “počastiti” Talijane i ismijati ih najgorim uvredama utemeljenim na predrasudama škotskog protestanta kao što je spreman priteći u pomoć suputnicima raznih nacionalnosti i vjerskih pripadnosti u pomoć.²³ Štoviše, često nam tekst donosi intrigantne kontraste između autorove unaprijed formirane predodžbe o nekom pojedincu kao pripadniku određene kulturne skupine i doživljaja tog čovjeka ili žene kao ljudskog bića. Najdramatičniji primjer nalazimo na samom kraju teksta, pri opisu Lithgowova mučenja i zatočeništva u zatvoru u Malagi gdje, do svog izbavljenja, ostaje na životu isključivo zahvaljujući pomoći jednog turskog roba i žene koju Lithgow opisuje kao “indijsku crnkinju” Ellenor koja ga potajice hrani. Njoj posvećuje pjesmu za koju Bosworth tvrdi da je prva pjesma na engleskom jeziku ispjevana u čast crne žene, u kojoj crnu boju njene kože suprotstavlja njenom “svijetlom” karakteru. Okosnica pjesme je predrasuda o boji kože na temelju koje je ta predrasuda i prevladana, što našem današnjem svjetonazoru zvuči zaista neobično. Ellenor crne boje kože čija djela su dobra i svijetla jest, gledano iz renesansnih svjetonazora gdje su se vjerske i druge predrasude vrlo otvoreno očitovale, paradoks u kojem leži retorička snaga ove pjesme:

²³ Razmatrajući stav engleskih putopisaca spram pravoslavnog stanovništva i njihovih crkava, Kostić naziva Lithgowa “zagriženim protestantom”: “Opšte nepovoljno mišljenje protestantskih pisaca o pravoslavnoj crkvi nesumnjivo donekle objašnjava neobičnu ravnodušnost prema pravoslavnom življu koje zapažamo kod nekih od njih. Zagriženi protestant Litgo čak izričito kaže da Englezi ne treba da imaju nikakve samilosti prema hrščanskom stanovništvu koje živi pod turskom vlašću.” (Kostić, 337)

Ljubazna Ellenor iako ju priroda rodi crnom,
 Učini svoju velikodušnost a ne svoju ljepotu uresom
 Svog novo promijenjenog paganskog života.²⁴

Usporedimo li mnogo dinamičnije opise stanovnika u putopisu W. Lithgowa s onima u putopisu G. Sardysa, vrlo je malo reportažnog opisa neposredne sadašnjosti koji bi danas očekivali u putopisu prisutno u Sandysovu tekstu. Činjenica da su izravni kontakti s ljudima sporedni ili neznatni dio Sandysovog opisa krajeva kojima prolazi, sastavni je dio Sandysove znatno drugačije, no također slojevite i višeznačne narativne metode.

Sardysa primarno zanima materijalno kulturno nasljeđe krajeva kojima prolazi i to ono koje se uklapa u njegov humanistički, europski imaginarij temeljitog poznavatelja antičke književnosti. Njegov pogled je pogled znalca i ljubitelja starina o čemu nam svjedoči i velik broj vrlo fino izrađenih bakroreza znamenitih građevina, spomenika i vizura gradova, a u detaljnim i vrlo vješto iscrtanim tlocrtima glavnih crkava i hrama u Jeruzalemu uživao bi i današnji povjesničar umjetnosti. Stil pripovijedanja i retorika odmjereni su i elegantni, lišeni otvorenih ili vulgarnih predrasuda te, za razliku od Lithgowa, Sandys vrlo rijetko skreće izravnu pažnju na sebe u svom izlaganju. Sandysovo zanimanje za antičke spomenike je dvoznačno. Ono gleda k budućim europskim izvještajima s ekspedicija Mediteranom i Levantom u potrazi za antičkim spomenicima i ruševinama, crtežima i slikama antičkih lokacija i plemićkih zbirki antičke baštine u razdoblju prosvjetiteljstva. U autorovoj fascinaciji antikom možemo iščitati klicu budućih svjetonazora koji će se manifestirati osnivanjem prvih privatnih a kasnije i javnih muzeja. No, ona je također odraz starijeg, renesansnog, ali i srednjovjekovnog poimanja svijeta kao pozornice mijena. Kako Sandys piše u uvodnoj posveti svojeg putopisa, krajevi kojima prolazi tek su blijedi odsjaj svoje negdašnje slave:

Krajevi o kojima govorim najpoznatije su zemlje i kraljevstva, nekoć sjedišta najslavnijih i najtrijumfalnijih carstava; pozornice smionosti i herojskih djela; tla bogata svim zemaljskim blagodatima; mjesta gdje je Priroda stvorila svoja čudesna djela; gdje su Umjetnost i Znanosti izumljene i usavršene; gdje mudrost, vrlina, vještina vladanja i uljudba bijahu zasijane te su procvjetale; i, naposljetku, gdje je sam Bog osnovao vlastitu državu, dao zakone i proročanstva...

²⁴ Lithgow , 414. – Ellenor je u Španjolskoj morala preći na kršćanstvo.

Te zemlje nekoć tako slavne i poznate po svojim sretnim posjedima, sada su zbog poroka i nezahvalnosti, postale najbjedniji prizori krajnjeg jada: nasrnuvši u njih, divlje zvijeri čovječanstva iskorijenile su svu uljudbu; oholost krutog i barbarskog Tiranina sada posjeduje tronove drevne i pravedne vlasti. A on, imajući za cilj samo vlastito uzdizanje i čulno uživanje, s vremenom je sveo tako velik i plemenit dio svijeta na ovo nesretno stanje vrijedno žaljenja i sužanjstvo, pod kojim (na zaprepaštenje promatrača koji to shvaćaju) sada posrće i stenje.²⁵

Vrlo različiti osobni interesi ovih dvaju putopisaca očituju se i pri opisu Carigrada, upravnog i kulturnog središta Osmanskog carstva. Sandysov tekst, tekst vrsnog poznavatelja antike, elegantnog pripovjedača, ali i oštroomnog promatrača onoga što ga zaista zanima, iako znatno drugačiji od Lithgowova, također je “kornukopijski” tekst koji sadrži sve uvodno spomenute elemente kasnorenesansne proze. Obilje mitografije i biranih citata iz antičke književnosti daju tekstu pečat europske humanističke erudicije. Pismenim izvješćem sa svog putovanja Sandys oblikuje fizičko kretanje mediteranskim i levantskim predjelima u intelektualno kretanje predjelima antičke književnosti. Iako malen dio njegova opsežna putopisa, opis istočnog Jadrana također dobiva svoj pjesnički pandan te je obilježen istom interakcijom proze, antičke i renesansne latinske poezije i njenih engleskih prepjeva. U tekst opisa Sandys umeće citate i prijevode Horacija i Scaligera, koristeći citat iz Horacijevih *Oda* kako bi potkrijepio svoju tvrdnju da je Jadran sklon iznenadnim olujama:

More je sklono olujama i nije mu za vjerovati, učas se razgoropadi u iznenadnim kovitlacima vjetra a uglavnom su to južni vjetrovi.

Quo non arbiter Hadriae
Maior, tollere seu ponere vult freta.

*HOR. [...] OD.*²⁶

Time nepoznati krajolici koje susreće bivaju preoblikovani u predjele poznate europskoj svijesti iz bogatog imaginarija antičke književnosti. U Sandysovu putopisu osjetit ćemo na trenutke, a možda najviše pri opisu antičkih ruševina u pjesku Egipata tjeskobu Europljanina koji pod svaku cijenu nastoji fa-

²⁵ George Sandys, “To the prince”, *A relation of a journey begun An. Dom. 1610*

²⁶ Sandys, 1-2. Citat je iz Horacijevih *Oda* 1.3.15-16

milijarizirati i definirati njemu egzotičan, stran i neobičan predio alatkama europske klasične naobrazbe, ali i sačuvati dio povijesti koju osjeća kao svoju kulturnu prošlost od neumoljiva zuba vremena, tjeskobu koja će se intenzivirati u predstojećim razdobljima.²⁷

Prisjetimo li se već spomenutog uvodnog predgovora u kojem Sandys oplakuje osmansku vladavinu u predjelima koje Europljani smatraju svojom kulturnom baštinom, njegovo intelektualno putovanje antičkom književnošću i mitografijom moglo bi se iščitati i kao neka vrsta melankoličnog *hommagea* prošlosti tih krajeva no time bi se znatno osiromašila renesansna estetika teksta. Dok tumačenje melankoličnih ili sentimentalnih tonova pripovijedanja, kao narativne manifestacije žaljenja za prošlošću, danas lako poistovjećujemo s pasivnim stavom pripovjedača – renesansno oplakivanje prolaznosti vremena posjeduje neku dinamičnu, aktivnu notu prihvaćanja sveopće prolaznosti svih svjetovnih stvari koja olakšava uzdizanje prema duhovnom, dakle neprolaznom, te kao takvo vuče duboke korijene u srednjovjekovnim svjetonazorima. Sandysovo oplakivanje krajeva kojima prolazi stara slava manifestacija je upravo takvog složenijeg i aktivnijeg shvaćanja prolaznosti vremena:

Stoga, nisam samo izvijestio o onome što sam vidio od njihova sadašnjeg stanja [tih zemalja] nego sam, koliko su mi mogućnosti to dopuštale, predstavio i sažet pregled njihovih prijašnjih posjeda, i prvih drevnih spomenika tih ljudi i zemalja: time da iscertam točan prikaz krhkosti čovjeka, i promjenjivosti svega što je svjetovno; zalog da ništa nije nepromjenjivo osim Boga, ništa stabilno osim njegove milosti i zaštite.²⁸

Autor otpočinje svoj putopis u tonu žaljenja za izgubljenom slavom no pomno upisivanje europskog humanističkog imaginarija – antičke mitografije, na krajolike kojima prolazi te fokusiranje na detaljan pismeni i vizualan opis najvažnijih materijalnih svjedočanstva onoga što u tim krajevima

²⁷ U Sandysovu opisu Egipta tiho, ali čujno, odjekuju tada još nesročeni stihovi pjesme *Ozymandias* (1817) P. B. Shelleya: *I met a traveller from an antique land/ Who said – “Two vast and trunkless legs of stone/ Stand in the desert... Kao što ukazuje fusnota uz naslov, Shelley je nadahnuće za pjesmu pronašao u spisima grčkog povjesničara Diodora Sikula According to Diodorus Siculus, Greek historian of the 1st century B.C.E., the largest statue in Egypt had the inscription: I am Ozymandias, king of kings; if anyone wishes to know what I am and where I lie, let him surpass me in some exploits. Ozymandias was the Greek name for Ramses II of Egypt, 13th century BCE.”*, 725.

²⁸ Sandys, uvodna posveta “To the prince” u: *A relation of a journey begun An. Dom. 1610*

Europljani smatraju svojim kulturnim nasljeđem, jest bitka nad svjetovnim mijenama koju Sandys vodi oblikovanjem svog teksta. Iako Jeruzalem politički pripada Osmanskom carstvu, umjetnički odlično izrađeni i detaljni tlocrti njegovih građevina koje Sandys naručuje za svoju knjigu “vraćaju” taj dio svijeta njegovu europskom kontekstu i nasljeđu u mediju tiskanog teksta, što biva potvrđeno popularnošću njegove knjige.

U svojim opisima Carigrada, engleski putopisci ovog vremena nastoje shvatiti kako on funkcionira u svim svojim sastavnicama – od vojnih, ekonomskih, društvenih do obiteljskih. Opisi Carigrada, dakle, i u Sandysa i u ostalih engleskih putopisaca ovog vremena, daleko više od opisa Jeruzalema ili talijanskih gradova, svjedoče o svijesti Europljana za potrebom pažljivog promatranja, interpretiranja i bilježenja neposredne stvarnosti. Iako ona jest dio opisa Carigrada, antička mitografija nije dostatna da bi se zabilježila njegova trenutačna kompleksna i europskom oku egzotična stvarnost. Svi engleski opisi Carigrada ovog razdoblja prožeti su složenom mješavinom strahopoštovanja, odbojnosti i znatiželje za sve detalje njegove svakodnevice, kao samog srca tada još uvijek moćnog carstva. Usporedimo li opise istog dijela Carigrada, uočiti ćemo sve bitne razlike stila i narativne metode koje smo primijetili i na opisu hrvatskih krajeva. Lithgowovo zanimanje za živi, ljudski faktor nekog krajolika ili većeg urbanog središta te Sandysovo zanimanje za materijalna očitovanja ljudskih aktivnosti očiti su i pri opisu Svete Sofije i carigradskog bazara.

Lithgow Svetoj Sofiji posvećuje tek nekoliko redaka:

Poseban drevni spomenik koji sam vidio u ovom gradu je crkva Svete Sofije kojoj nema premca; imala je nebrojene ukrase i i svete posude u doba cara Justinijana koji ju je sagradio, no sad je prenamijenjena²⁹ u džamiju i posvećena Muhamedu na jedan diaboličan način.

Iako obojica osuđuju njeno preobraženje u muslimansko mjesto molitve, Lithgowov opis je vrlo skroman usporedimo li ga za Sandysovim oduševljenim opisom njenih arhitektonskih detalja:

Niti jedna džamija ne smije imati više od jednog zvonika osim ako ju nije sagradio sam car. No ona *Sancta Sophia*, nekoć kršćanski hram, (dvaput spaljena, ali srećom

²⁹ Engleski pojam “convert” koji nalazimo u oba putopisca vrlo je slikovit jer znači i “prijeći na drugu vjeru” te je prenamijenjena crkve u džamiju personificirana kao da je osoba prešla na drugu vjeru.

još raskošnije obnovljena za cara Justinijana) nadilazi ne samo sva ostala zdanja koja su napravljena prema njoj kao uzoru, nego i sve druge ljudske tvorevine u cijelom svemiru. Dug bi to bio posao opisati ju precizno: a kada bih to učinio, moje oči bi ionako osudile taj opis kao manjkav. Njezin glavni dio uzdiže se u ovalnom obliku: okružen stupovima koji zapanjuju svojim proporcijama, materijalom od kojeg su napravljeni i izradbom. Iznad ovih nalaze su drugi, a kroz njih prostrane galerije, čudesno popločene i nadsvođene lukovima vode ka hramu, koji je za vrijeme božanskog obreda bio počašćen prisutnošću kršćanskih careva koji bi se uspinjali do njega na konju. Krov je izrađen u jednom komadu i ukrašen slikama od mozaika: drevnom vrstom umjetnosti koja se sastoji od sitnih komada mramora; pozlaćenih i obojanih prema mjestu koje zauzimaju u likovima ili njihovoj pozadini. Posloženi u cjelinu kao da su izrađeni u reljefu predstavljaju prizor neizrecive veličanstvenosti a zapanjujuće su dugovječnosti. *Pancirollus* ih je ubrojio među umijeća koja su nestala, no mnogi se umjetnici i dan danas u Italiji odlikuju u ovoj vrsti tehnike, ali komadiće izrađuju od gline, pa ih zatim pozlaćuju i bojaju prije no što ih učvrste vatrom. Ostatak crkve, iako drugačijih proporcija, spaja se s ovim djelom u određenom skladu. Zidovi i pod opločeni su odličnim mramorom; nadsvođeni su odozdo a sadrže velike bunare koji se vodom napajaju iz akvadukta. Ispred ulaza nalazi se lijep trijem gdje kršćani koji posjećuju ovo zdanje iz znatiželje kao i Turci ostavljaju cipele prije nego što uđu. Unutra, na lijevoj strani, nalazi se stup prekriven bakrom koji se stalno znoji (ne znam zašto, osim ako njime ne prolazi nekakav izvor vode) kojeg Turci brišu rupčićima zbog ispraznog praznovjerja da posjeduje svetu i posebnu vrlinu. Vrata su čudesno razrezana i pozlaćena; za drvo na jednoj od njih priča se da je sa Noine arke pa je zato ostavljeno neizrezbareno na nekim mjestima kako bi ga pobožniji ljudi mogli poljubiti. Enagrije koji je živio prije tisuću godina potvrdio je da je ovaj hram, od istoka prema zapadu, dugačak dvjesto šezdeset stopa, a visok sto osamdeset, a *Antonius Menavinus*³⁰ da je u danima Bajazida mogao primiti trideset i šest tisuća Turaka. Možda je tada to drveno zdanje stajalo čitavo; od čega je sada ostalo malo više od ograđenog prostora pred glavnim oltarom. No, njemu je više za vjerovati nego Beloniju³¹, suvremenom svjedoku koji izvješćuje da je broj vrata jednak danima u godini:

Sunt in eo templo (silicet dicere) tot porta quot in anno dies. Obser. lib. 2 cap. 76

jer, ako ih i ima pet, ima jedna više nego što sam ja zamijetio. Kada je Mehmed Veliki³² zauzeo grad, razbio je oltare i uništio svete prikaze (koji su bili vrlo brojni i krasno izrađeni) prenamijenivši [ovo zdanje] u džamiju. (Sandys, 31-32)

³⁰ Antonius Menavinus (Antonio Menavino), autor etnografskog teksta *Trattato di costumi et vita de Turchi* prvi put objavljenog u Firenci, 1548. godine

³¹ Francuski prirodoslovac Pierre Bellon, autor vrlo poznatog putopisa *Les observations de plusieurs singularitez et choses memorables trouvées en Grèce, Asie, Judée, Egypte, Arabie...* prvi put objavljenog u Parizu 1553.

³² Engl. *Mahomet the Great*, misli se na Mehmeda II (1429-1481)

Nakon opisa ostalih džamija u gradu carske palače i popratnih građevina, Sandys spominje glavnu tržnicu i tržnicu roblja tek kao prolaznu opasku:

Jugoistočni dio grada zauzima sedam tornjeva, nekoć zvani *Ianicula*: koriste se, kao i *Tower of London*, kao skladište za sultanovo blago i municiju, ali i kao zatvor za ozbiljne prijestupnike. Ovdje ćemo iz opisa izostaviti hareme ostalih uglednika; onoga gdje žive žene preminulih careva; onog za djevice; domove³³ Janjičara; nekoliko sjemeništa³⁴ za spahije; *Bezestan* (gdje se prodaje finija roba), bolnice; tržnice muškaraca i žena. S obzirom na to da same zgrade ne zaslužuju poseban opis, prebacit ćemo naše izlaganje na onih nekoliko ostataka nekoć mnogobrojnih antičkih spomenika među kojima je akvadukt što ga je dao izgraditi car Valentinijan, koji i danas nosi njegovo ime, posebno vrijedan spomena. (Sandys, 33)

Dok je Sandysov spomen tržnice roblja kao tržnice muškaraca i žena, tumačen u najboljem svjetlu, neutralan, a u manje pozitivnom, hladan – Lithgowu je susret s tržnicom pružio priliku za nove kontakte s ljudima i još jednu pustolovinu. Za razliku od Sandysa, on izražava iznenađenje³⁵ što se na toj tržnici muškarci i žene prodaju “kao što se obično kod nas prodaju konji i druge životinje”. I ovdje Lithgow razabire razne etničke skupine ljudi koji se prodaju kao robovi:

Njihovo mjesto [trgovačke] razmjene zove se *Bezestan*, gdje se prodaje svaka vrsta robe, kao što je saten, svila, tkanina od srebra i zlata i rupčići najfinije izradbe kakva se uopće može naći na svijetu te nebrojene druge robe, o kojoj bi bilo zamorno nastaviti pripovijedati.

Vidio sam muškarce i žene prodavane na ovoj tržnici kao što se obično kod nas prodaju konji i druge životinje: među kojima je najviše mađarskih, transilvanskih, karindijskih, istarskih i dalmatinskih zatočenika i onih iz drugih krajeva pored ovih koje su [Turci] svladali. Ako ih ne kupi ili spasi neki milosrdni kršćanin, moraju ili postati Turcima ili biti prepušteni vječnom ropstvu. Ovdje se prisjećam dobrog djela učinjenog za grešan cilj, a to bijaše ovako. (Lithgow, 122)

³³ Engl. *alberges*

³⁴ Engl. *seminaries*

³⁵ Ovdje ne smijemo upasti u zamku suvremenog tumačenja ovog Lithgowovog navoda – “zaprepaštenje, gnušanje, zgražanje” bili bi našim svjetonazorom obojeni pojmovi za Lithgowovo viđenje tržnice roblja. Oni mogu ali i ne moraju biti sasvim točni. Svijet kojim su Sandys i Lithgow putovali nudio je nebrojene i česte primjere sužanjstva i prodaje ljudi.

Ono što slijedi je opis neobične pustolovine koja bi u pozadini mogla imati potresnu ljudsku priču, vrlo moguću u ovom razdoblju, ali mogla bi biti i izmišljena ili dorađena, jer je autor koristi kao dokaz da “papistima” kakvi su Francuzi nije za vjerovati. Lithgow kupuje dalmatinsku udovicu na tržnici robljem za Francuza koji mu obećaje da će je tako lišiti ropstva te mu također novčano pomaže da iznajmi sobu za nju u konačištu. No, vrativši se drugo jutro i pronašavši promijenjenu bravu, Lithgow sumnja u časne namjere Francuza što mu očajna udovica i potvrđuje. Lithgow prijeti nemoralnom Francuzu da će ga prijaviti kapetanu njegova broda i francuskom ambasadoru u Carigradu te mu ovaj pred svjedocima jamči njeno oslobađanje, nakon čega Lithgow plaća vlasniku konačišta da je godinu dana drži kao zaposlenicu.

Za razmatranje stilskih i sadržajnih razlika dvaju putopisa, opis carigradske tržnice robljem i priča o jednoj ljudskoj sudbini povezanoj s njom jasno nam ukazuju da dinamičnost Lithgowova putopisa proizlazi iz autorova aktivnog doživljaja ljudskog faktora krajeva kojima prolazi. U opisu tržnice robljem jasno vidimo da je Lithgow putopisac koji ne samo redovito uočava različite nacije – “mađarskih, transilvanskih, karindijskih, istarskih i dalmatinskih zatočenika i onih iz drugih krajeva pored ovih” – već da ga zanimaju ljudske sudbine, čak do te mjere da je spreman pomoći nepoznatima. Kada s prijetvornim Francuzom promatra žene izvedene na prodaju, Lithgow sam nagovara Francuza da kupi Dalmatinku jer su ga, kako piše, ganule njezine suze i žalostan izgled:

Naposljetku ugledasmo dalmatinsku udovicu čiji su jadan izgled i nepresušne suze nasmrtno probale moju dušu, koliko sam samilosti osjetio prema njoj: na što sam se iskreno založio za njezin spas, a on poslušao moj savjet te je ona bila kupljena i njemu predana; njemu bijaše 60 godina, a njezina cijena 36 dukata. (Lithgow, 123)

Pretpostavimo li čak i da je mnogo toga u putopisu Škota izmišljeno ili preuveličano, neosporno je da je Lithgowov stil pripovjedanja mnogo bliži onome što danas očekujemo od žanra putopisa, ali i od popularne, najšire predodžbe o žanru romana – dinamične kontakte s ljudima i pustolovine, što zasigurno nije slučaj s prozom Georgesa Sandysa. To, naravno, ne znači da je Sandysovo viđenje Carigrada manje stvarno, manje neposredno, manje nepristrano, manje pouzdano. Svaki od ova dva putopisa rasvjetljava nam specifična zemljopisna, povijesna, ali i intelektualna i duhovna područja ranog 17. stoljeća kojima se kreću njihovi autori. U analizi ovih tekstova, ta

područja treba objedinjavati i pažljivo slagati, zajedno s ostalim engleskim i europskim putopisima o Levantu ovog razdoblja, u složen mozaik čijoj cjelini se moramo nadati, ali je ne smijemo olako očekivati.

OPIS DALMACIJE

U Sandysovu putopisu, opis Istre nastavlja se opisom Dalmacije i Dubrovnika. Lithgow razlikuje sljedeće krajeve: *Istria*, *Dalmatia*, *Slavonia* i *Ilyria* te se čak, kao što ćemo vidjeti, upušta u kraću raspravu o tome jesu li krajevstva *Dalmatia* i *Slavonia* jedno. Iako Sandys navodi regije *Istria*, *Dalmatia* i *Sclavonia*, zaglavlje na stranicama njegova opisa istočnog Jadrana glasi “Adriaticke Sea. Illyria.”

Ovo more (sada zvano Venecijski zaljev) prije se zvalo *Hadriaticum*, prema nazivu *Hadria*, poznatom gradu koji su sagradili Etrušćani³⁶ na izvoru rijeke *Eridanus*.

Prema njemu je ovdje rođen car Hadrijan dobio svoje ime. Zaljev dijeli Italiju od Ilirije a na istoku se spaja s Mediteranom, kod rta *Otranto*, sedam stotina milja dugim i sto četrdeset širokim: on pruža tek nekolicinu luka Italiji (*Ancona*, *Brun-dusium* i *Otranto* su glavne a i gotovo jedine), no mnogo ih je na suprotnoj obali, s mnoštvom otoka. More je sklono olujama i nije mu vjerovati, učas se razgoropadi u iznenadnim kovitlacima vjetra, a uglavnom su to južni vjetrovi. No, mnogo su strašniji sjevernjaci kad počnu tući po obali bez luka. Mlečani su gospodari ovog mora: no, ne bez prijepora s Papom.

Sandys ovdje prekida opis istočnog Jadrana spominjanjem mletačke svetkovine Uzašašća i popratne ceremonije vjenčanja dužda s morem. Opis stanovnika Dalmacije koji slijedi sadrži tri elementa koja ćemo naći i u ostalim engleskim putopisima ovog razdoblja: krupan stas stanovnika, pripadnost “grčkoj crkvi” te pretpostavku da govore istim slavenskim jezikom koji se razumije odavde do krajnjeg sjeveroistoka Europe:

Plovili smo zatim duž obale Dalmacije (koja leži između *Istrie* i *Epirusa* (makedonske provincije) od davnina zvane *Illyria* prema *Illyriusu*, sinu Kadmovu: zatim *Dalmatia* prema gradu *Dalminum*, a u današnja vremena *Sclavonia*, prema *Sclavi*, narodu *Sarmatie*. Bijahu to oni koji su napustili svoje domove za vladavine cara Justinijana te ih je on smjestio u Trakiju da bi nakon toga, u danima vladara Mauricija i Foke postali vlasnicima ove zemlje.

³⁶ Engl. *Thuscans* – Vidi Katičić, *Illyricum mythologicum* 61, 314, 354 za antičke izvore!

Običniji puk umije dobro potegnuti vesla, pa ih njihovi mletački gospodari (one koji su ostali dio njihove države) tako i zapošljavaju. Žene se ne udaju do 24. godine a muškarci do 30.: uzrok tomu je možda njihova snaga i zaista velike proporcije ili to što su odrasli u planinskom kraju, gdje su ljudi općenito krupnijeg stasa nego oni koji žive u nizinama. Tri tisuće konjanika ove zemlje i otoka koji leže oko nje, dio su mletačke vojske. Vjerom se ne razlikuju od grčke crkve. Po cijelom sjevernom dijelu svijeta govori se i razumije njihov jezik, odavde pa čak do granica Mongolije. (Sandys, 3)

Sandys zatim spominje neke detalje tipične odjeće stanovnika te navodi Dubrovnik kao glavni grad područja koje on naziva “Illyria”:

Muškarci nose haljetke kratkih rukava od ljubičastog sukna, s kapicama iste boje. Njeguje tek jedan pramen kose na vrhu glave, sve ostalo je obrijano. Žene ne nose jako dugu kosu i boje ju uglavnom u crno. Njihov glavni grad je *Ragusa* (do ovih vremena *Epidaurus*), samostalna republika poznata po trgovini i moći u brodovlju. Njoj pripada mnoštvo malih otoka ali vrlo malo obale. Plaćaju danak Turčinu, 14 000 cekina godišnje, i troše još toliko na njih u darovima i zabavi, šaljući svake godine velikom veziru³⁷ brod nakrcen smolom za njegove galije. Time kupuju svoj mir te su riješeni bilo kakvih drugih obveza prema Osmanskom carstvu.

Krf, prvi značajniji otok pokraj kojeg smo zatim prošli, leži u Jonskom moru...

Nakon opisa Dalmacije, Sandys bilježi “Corfu, the first island of note that”, što se lako može interpretirati tako da Sandys nije doživio dalmatinske otoke kao nešto vrijedno posebne pažnje, jer ni za jedan dalmatinski otok ne kaže da je “of note”. Diskutabilna je Filipovićeve teza da engleski putopisni tekstovi ovog vremena ističu Dubrovnik među ostalim mjestima na našoj obali.³⁸ Sandys kaže da je “poznat po svojoj trgovini i moći u bro-

³⁷ Engl. *Grandsignior*

³⁸ Nije sporno je li se Shakespeare između ostalih vrsta tekstova služio i onovremenom putopisnom, zemljopisnom i povijesnom literaturom u oblikovanju svojih dramskih djela, pa taj dio Filipovićeve argumenta stoji na vrlo čvrstim temeljima. No, ono što će i dalje biti predmet brojnih šekspiroloških rasprava pitanje je kakvu su predodžbu o Dubrovniku, istočnom Jadranu ili ilirskim zemljama Shakespeare i njegovi suvremenici mogli steći iz onodobne literature. Goran Stanivuković u prilogu *Ilyria revisited: Shakespeare and the Eastern Adriatic* (2001; zbornik *Shakespeare and the Mediterranean*) misli da je ranonovovjekovna Ilirija kako je Shakespeare prikazuje u komediji *Na tri kralja* uzbudljiv, ali i provincijalan, nestabilan predio na istočnim granicama talijanske uprave, pun nepredvidljivih lokalnih opasnosti – pogotovo od gusara i lokalnog stanovništva sklonog izazivanju dvoboja. Karnevaleskno obilje glazbe i pica u ovoj kasnoj Shakespeareovoj komediji prožetom i osebnom dozom melankolije u Stanovukovićevoj interpretaciji postaje dio (i)lirskog ekscesa jednog volatilnog, rubnog kraljevstva,

dovlju”, a Lithgowov opis Dubrovnika, iako ističe njegovu moć i bogatstvo, podjednako je dug kao i opis Zadra. Iz samih putopisa, kao što primjećuje Kostić, možemo zaključiti da se ovi engleski putnici ne zadržavaju u Dubrovniku dulje vrijeme.³⁹ Ili, kao Sandys, plove pored njega ili se, kao Lithgow, prebacuju na brod za Krf. Dok se Sandys ne zadržava niti u jednom gradu na istočnom Jadranu, Lithgow se, kao što ćemo vidjeti, nešto dulje zadržava u Zadru i na Hvaru. Tomu u prilog mogla bi ići i kritika teze naših šekspirologa da grad u “Iliriji”, jedno od mjesta radnje komedije *Na tri kralja ili kako vam drago*, možemo zemljopisno povezati s dalmatinskom obalom – bilo da se radi o Dubrovniku kao što su Filipović i Torbarina tvrdili ili Splitu i Zadru, ako se ta teza oslanja na engleske putopisne izvore ovog razdoblja. Pažljivim čitanjem ovih putopisa u cijelosti možemo vrlo jasno zamijetiti koja su to urbana središta te kopnena i morski predjeli koji posebno zanimaju ili impresioniraju engleske putopisce. Njihov opis naših krajeva valja smjestiti u opise slične duljine i sadržaja ostalih krajeva, kako bismo stekli pravi uvid u englesku predodžbu “ilirskih” krajeva u ovom razdoblju.

Lithgowov opis Dalmacije, osim mitografskih podataka, donosi nove kontakte s ljudima koje nećemo naći u ovom dijelu Sandysova putopisa:

pružajući nam još jednu zanimljivu Shakespeareovu Iliriju koju valja uzeti u obzir. – U engleskom sažetku svoje knjige *Kulturne veze (dio English writers on Yugoslavia and the Yugoslavs)* Kostić tvrdi da analiza suvremenih izvora iz Shakespeareova doba upućuje da je pojam Ilirije kao zemljopisnog odredišta ustvari imao antičko-mitske konotacije u mašti Shakespeareove publike jer putopisno-zemljopisni tekstovi iz Shakespeareova doba koriste izraze “Sclavonia” ili “Dalmatia” kada opisuju krajeve u kojima se Torbarina, Filipović i Janković pokušali “pronaći” Shakespeareovu Iliriju (Kostić, 498). No, kao što je već spomenuto, zaglavlja Sandysova i Lithgowova opisa istočnojadranske obale južno od Istre, uz nazive *Sclavonia* i *Dalmati*, navode i naziv *Illyria*, a kraj Lithgowova opisa Dalmacije završava spominjanjem plovidbe uz “ilirsku obalu” što problematizira i Kostićevo zaključak. Korijene rasprave oko stvarne lokacije Ilirije u ovoj Shakespeareovoj komediji sežu duboko i valja ih potražiti u šekspiriloškoj kritici romantizma, kao što ukazuje rad John W. Drapera (1941) *Notes and Observations: Shakespeare’s Illyria*, str. 459-469.

³⁹ Iako i Kostić ističe Dubrovnik kao destinaciju koja je impresionirala engleske putnike, u njegovoj zaključnoj primjedbi prisutna je mala ali važna nota opreza u prilogu “srazmerno”: “Lepote Dubrovnika, njegovih utvrda i luke, njegov značaj kao pomorskog i trgovačkog središta pominju, kako je već istaknuto, i najraniji putnici, a kasniji engleski putopisci posvećuju mu srazmerno dosta prostora.” (Kostić, 26) Iako Kostić točno navodi što svaki od engleskih putopisaca ističe pri susretu s Dubrovnikom, uključujući Sandysa i Lithgowa, kvalifikaciju “srazmerno” trebalo bi preispitati uspoređujući ponajprije autorske osobnosti svakog pisca, a zatim uspoređujući opis Dubrovnika s opisom ostalih većih lučkih gradova i trgovačkih središta.

Prošavši Kvarnerski zaljev, plovili smo uz otok *Sa[...]o*, nekoć zvan *Illrides*. Ovaj otok je opsega četiri [...] i dužine trideset milja. Kako nam je ponestajalo svježje vode a vjetrovi puhali suprotno našim očekivanjima, uplovili smo u *Valdogosto* na otoku *Osero* koji je sigurna luka za brodove i galije. Ovaj *Osero* naprije se zvao *Asphorus*, zatim *Absirtides*, prema kapetanu *Absertusu* koji je došao iz Kolhide praćen mnoštvom ljudi kako bi doveo natrag Medeju njezinom brižnom ocu. Kad se ova nakana izjalovila, ostao je ovdje zauvijek i naselio ovu zemlju. Osmog dana ukazala nam se prilika te smo otplovili do grada *Zara* u Dalmaciji i tamo je karamusal ostao a ja sam morao tražiti dalje vezu za *Ragusu*.

Usput, sjećam se velike ljubaznosti dalmatinskog kapetana kada je, po saznanju mog stanja, bio više nego uljudan i odbio uzeti išta više od pola cijene putovanja koju smo dogovorili u Veneciji. Uz ovo, također me tri dana ugostio obilatim i ljubaznim gostoprimstvom. Često je iskazivao sažaljenje nad mojim usamljenim putovanjem, želeći da odustanem i ne pokušam započeti takav put, no ja sam, dajući mu čvrste i nepokolebljive odgovore, ublažio njegovu tugu.

Nakon opisa rastanka s gostoljubivim Dalmatincem, nailazimo na još jedan tipičan element Lithgowova narativnog stila i oblikovanja koji nećemo naći u Sandysa, a to su trenuci refleksivnosti i autoreferencijalnost. U njima Lithgow razmatra tjelesna i duhovna iskušenja i izazove koje mu nose njegova putovanja te u njima pronalazi moralna značenja:

Istina jest da nam neznanje i lijenost čine sve užasnim, i tako nećemo jer se ne usudimo, a ne usudimo se jer nećemo; tako podliježemo bilo čemu što ili ugađa našoj taštini ili nas plaši. I kao neki jadni pijani slabići, što predaju uzde svog kraljevstva u ruke ženama ili slugama, misleći da time kupuju svoj mir, tako se oni razvijaju u nama, mislim na neznanje i lijenost, i svojom naravi, ne silom, postaju gospodari našeg života, bivajući toliko jaki koliko smo mi slabi. I kao što se mješovite vijesti istodobno izrečene odslužaju s radošću, a sjećaju s tugom, tako i neodlučan čovjek, u svojim visokim i herojskim namjerama, iako naizgled napreduje, biva ovdje smeten s cilja, tamo preplašen, a posvuda rastrgan bljeskovima straha i očaja. Nepokolebljiva odlučnost može hrabro poduprijeti sve nakane: *Ubicunque homo est, ibi beneficio locum est*. I tako sam se, zahvalivši ovom kapetanu na ljubaznosti, oprostio i od njegova savjeta.

Često prožeti religioznom tematikom i biblijskim citatima, što ovdje nije slučaj, ovi refleksivni momenti teksta vrlo su stilski zanimljivi. Oni ne samo da podsjećaju na štiva religiozno-konfesionalnog karaktera koja nešto kasnije postaju popularna u engleskom tisku, nego i daju dimenziju ovom tekstu koja nije prisutna u tekstu Sandysa, a to je piščeva autoreferencijalnost što bi se, na nekim mjestima, moglo tumačiti i kao metatekstualnim aspektom njegova putopisa. Naime, upravo ti refleksivni momenti pružaju Lithgowu

priliku da se ne samo obrati čitatelju, već i da sagleda nastajanje vlastitog teksta. U tim trenucima često dolazi do ispreplitanja poezije i proze, a posebno zanimljiva je autorova opaska da poezija preuzima ulogu koju proza ne može prikladno izvesti⁴⁰. Prevaren od strane janjičara kojem je unaprijed platio da mu budu vodič od Alepa do Bagdada, Lithgow mora sam pronaći način kako da prevali tu razdaljinu a naracija neočekivano dužeg i složenijeg puta nastavlja se “kretati” u stihovima:

Kako je udaljenost od tamo do Babilona, ili Bagdada, bila šest kraćih dana putovanja, gubitak i prokleta izdaja mog janjičara, nagnala je moju Muzu da izrazi ono što moja tužna proza ne može izraziti:

Sumnje i vrludanja nestalna uma
 Što čas ovdje, čas ondje zasljepljuju sud:
 Zavladaše mi srcem, u tamnom očaju
 Nestade nade i razuma, ostade plašljiva briga:
 A razlog bijaše valjan: moj nepouzdan vodič
 Ne učini ništa osim prevare; zavela ga pohlepa...

(Lithgow, 177-178)

Na samom kraju putopisa, kao uvod u opis zatočeništva od strane španjolske inkvizicije u Malagi, Lithgow otpočinje:

I tako sad slijedi tužan izvještaj o mojim tragičnim patnjama, koje ću vam pokušati predočiti jezgrovito, iako, čim je opis duži, bolje ga se razumije:

O tužna dušo pomiješaj istinu s govorom ozbiljnim
 Daj strastima maha, ovaj tragični stil počivati mora
 Na vjeri i strpljenju, stupovima spasa
 Kojima su poduprte moje patnje ovdje izražene.

(Lithgow, 391)

Počevši opisom Zadra, viđenje Dalmacije sadrži sve šarolike elemente “kornukopijskog” teksta kakav je ranonovovjekovni engleski putopis: dobru procjenu aktualne geopolitičke pozicije Zadra kao opis neposredne stvarnosti; neočekivano pjesnički raspoložen opis sutona što bi se moglo protumačiti i činjenicom da je i putnik iz daleke 1609. bio impresioniran poznatom ljepotom zadarskih zalazaka sunca; povlačenje paralela njemu poznatih bitaka iz Europe njegova vremena s antičkim ratovima; zapanjeni opis “čudo-

⁴⁰ Engl. glagol je doslovce *perform*, “izvesti”, Lithgow 177

višnog“ djeteta rođenog na otoku Hvaru; kratak izvještaj o izbjegnutom sukobu s berberskim gusarskim brodom iz Tunisa te spomen moćne i bogate Dubrovačke Republike:

Zara je glavni grad Dalmacije, nekoć zvan *Iadera*. Stanovnicima vlada *camarlingo* ili *chamberlaine*, za Veneciju. Zidovi su temeljito poduprti zemljom koja nadvisuje vrhove kamenih blokova i također pojačani visokim branicima s topovima postavljenim na zemljane grudobrane koji su oko četrdeset lakata viši od zidova i bedema, koji se izdižu nad četiri različita ugla grada. U njemu je stalno velik garnizon vojnika kako bi branio grad i stanovnike za koje skrbi mletački dužd jer on je ovdje vladar. Pretrpjeli su mnoge napade Turaka, pogotovo jedan godine 1570. koji je trajao četrnaest mjeseci, za kojih su dnevno bili uznemirivani i opsjedani, no pobjeda je pripala kršćanima. Ako bi Turci mogli zauzeti ovo mjesto, lako bi zagospodarili Jadranskim morem zbog dobre luke koja se ovdje nalazi i može primiti brodove i galije te su Mlečani ne malo zabrinuti za svoju sigurnost ovdje. No ipak dopuštaju susjednim nevjernicima da trguju s njima, ali kada uđu kroz gradska vrata moraju predati sve oružje zapovjedniku eskadre, a ne smiju ni ostati unutar zidina noću, pod prijetnjom zatvora.

Dalmaciju je tako nazvao car Mauricije. Četiri glavne provincije su *Atheos*, *Se-nebico*⁴¹, *Spallete* i *Tragurio*. Jedan dio pripada Veneciji, drugi austrijskom nadvojvodi a treći Turcima. Zadar je udaljen od Venecije dvjesto milja.

Kad je dan koji je ondje tražio svoje utočište potjerao lutajuću noć s nižih otoka, sunce je podarilo svjetlost našim nižim susjedima, i naši snovi se spremili da baštine kazalište mašte, a umorna stvorenja svijeta legla na počinak pod sjenom bljedede Dame noći, tada sam se ukrao u Zadru na malu fregatu koja je plovila za *Lessinu*⁴², s pet slavonskih mornara koji su ponekad jedrili, a ponekad veslali; našim putem prošli smo otok *Brazza*, koji nije jako velik, ali je dovoljno plodan za svoje stanovnike, a drži ga mletački plemić. Leži na ušću zaljeva *Narento* koji dijeli Dalmaciju od Slavonije. Mnogi rado zamišljaju da su ova dva kraljevstva jedno, no ja sam suprotnog mišljenja, i prema vlastitom iskustvu i prema antičkim autorima. Prošavši *Capo di Costa*, što je početak Slavonije, vidjeh kod moje desne ruke okruglu hrid znatne visine u obliku piramide koju istočni moreplovci zovu *Pomo*, antički *Salyro*, zbog dobrih sokola koji se ovdje uzgajaju.⁴³ Nalazi se na samoj sredini između Slavonije i Italije i nije naseljiva.

Malo iza te hridi vidjeh tri otoka *Tremiti*, od kojih se glavni zove *Teucria* ali se popularno zovu *Diomedovi otoci*, prema kralju Etolije. Nalaze se točno preko

⁴¹ Vjerojatno tiskarska pogreška za *Sebenico* koja se nalazi u svim izdanjima putopisa.

⁴² Otok Hvar. Vidi Katičić IM, str. 113 i Slukan Altić *Povijesna kartografija: kartografski izvori u povijesnim znanostima*, str. 333 Coronelli *Karta Podunavlja* iz 1688.: "I. Liesina. Pharia. Pharos Insula" i str. 345 Cassini *Karta Dalmacije 1792.*: "Lesena"!

⁴³ Vidi Katičić, IM "Diomed na Jadrano", 333-386!

puta planine *Gargano* koja se sada zove *Saint Angelo* i udaljena je od Apulije na talijanskom kopnu oko devet milja. Ova planina *Saint Angelo* nalazi se u Apuliji nagibajući se prema moru velikim rtom čiji opseg je devedeset milja. Blizu ove planine vođena je velika bitka između Hanibala i Rimljana, pobjeda je pripala Rimljanima pod vodstvom Paula Emilija i drugih konzula, od kojih je 42 700 poginulo. Da je Hanibal odnio pobjedu mogao je lako taj dan zavladata rimskom republikom⁴⁴ što je nagnalo Maharbala, zapovjednika njegove konjice, da mu ovako prigovori, *Vincere scis Hanibal, victoria uti nescis*:

Možeš nadjačati neprijatelja u krvavom boju,
No, ne znaš se ispravno okoristiti pobjedom.

Isto je Cezar rekao Pompeju kada je ovaj izgubio prvu bitku koju se vodili kod Farsalije u Grčkoj: “O Pompeje, Pompeje, da si znao kako se okoristiti pobjedom kakvu si je imao, mogao si taj dan biti gospodar svijeta”.

Isto tako, u tužnom sjećanju, možemo spomenuti onu zadnju bitku što se vodila u Mađarskoj između Turaka i kršćana, u kojoj je Maksimilijan, vojvoda od Insbrucha, ujak sadašnjeg cara, bio general. Odnijevši noćnu pobjedu i nagnavši nevjernike u bijeg, ostali su u logoru više zaokupljeni plijenom nego vlastitom sigurnošću. Turci su se vratili prije zore i dok su kršćani bili u neredu zbog plijena i pohote za kurvama, sve su ih pogubili. O jadne li zbrke! Niti mogu bolje govoriti o bitci kod Lepanta koja je uništena u punom jeku, a do slavne pobjede nije došlo, iako im je sreća podarila iznimnu priliku. Naime, *Don John of Austria*, njihov general, imao je veće ambicije ugrabiti otok Krf i tako lišiti Veneciju njene slobode, nego što je namjeravao osvetom progoniti hrabar početak jedne tako izuzetne pobjede; no njegova prevara je otkrivena, te ga je mletački general brzo omeo u njegovu naumu, na njegovu vječnu sramotu kako god se gleda.

Jadni *Slavonci*⁴⁵, kako su bili iscrpljeni i izgladnjeli u svojem plovilu, nadnaravnim naporima (jer imali smo tri dana zatišja što se ne viđa često u ovim vodama) bili su prisiljeni odmoriti se cijelu noć kod pustog Otoka sv. Andrije. Otok je opsega četiri milje, ali nenaseljen. Pretjerana kiša što je uvečer pala nagnala nas je da idemo na obalu kako bi potražili zaklon pod nekom stijenom. Kad smo je našli, ležali smo cijelu noć na tvrdom kamenju i gladnog trbuha, jer su nam sve zalihe bile potrošene. Kada je zora donijela odmor našim iscrpljenima tijelima, praćeni pogodnim vjetrovima kod *garbo e ponente*, krenuli smo naprijed i oko podneva stigli u luku *Lessina*, prema kojoj je i otok dobio ime.

Otok *Lessina* opsega je sto i pedeset milja i najveći je otok u Jadranskom moru. Izuzetno je plodan i obilato podaje sve što je potrebno za ljudski život. Grad je

⁴⁴ Lithgow koristi izraz *the common-wealth of Rome*. Isti izraz također koristi za Dubrovnik: *the commonwealth of Ragusa*

⁴⁵ Engl. *Slavonians*

neopasan zidinama i nije jako velik no ima čvrstu tvrđavu koja brani grad, luku i plovila koja dolaze. Upravitelj koji je bio Mlečanin, nakon što se raspitao o putovanju na koje sam krenuo, tri puta me najljubaznije pozvao za svoj stol tokom pet dana koliko sam tamo boravio. Za našeg zadnjeg sastanka, ispričao mi je priču o nevjerojatnom deformiranom stvorenju koje se rodilo na otoku, pitavši me da li bi ga htio vidjeti, sa čime sam ja (kada sam savršeno shvatio o čemu se radi) bio suglasan...

Napuštajući ovo čudovišno oblikovano čudovište i gotovo nevjerojatan porod, vratili smo se u [grad] *Lessinu*. Ali po našem povratku, sjetih se onog časnog gospodina koji mi je pokazao ruševine stare kuće gdje se rodio plemeniti kralj Demetrije. I nakon što sam iskazao obilatu i dužnu zahvalnost njegovoj velikuđušnoj naravi, unajmio sam ribarski čamac da me prebaci do *Clisse* koja je bila udaljena dvadeset, a opsega šezdeset milja: krase ju dvije prikladne luke i pod vlašću je Venecije. Tamo se može naći prilično dobre robe a na njenoj južnoj strani leži otok *Pelagusa*, stjenovito i pusto mjesto.

Odlazeći od tamo u karamusalu koji je plovio za *Ragusu*, prošli smo pokraj tri otoka, *Brosca*, *Placa*, *Igezi* a kada smo ušli u zaljev *Cataro*, ukazao nam se otok *Melida*, od starina zvan *Meligna*. Prije no što smo se uspjeli skloniti u luku i unutar milje na našem boku, berberski ratni brod iz Tunisa, koji je nosio dva reda topništva i 200 ljudi, prvim se hicem namjerio na mletački karamusal koji je, natovaren malvazijom i muškatom, dolazio s Krete, a počeo je i nas progoniti dok noć nije razdvojila naše suprotne namjere. Sa sve pogodnijim vjetrovima, i s postignutom dvostruko traženom sigurnošću, i od morske oluje i od olujnih gusara, uplovili smo u zaljev *Cataro* i projedrili pored otoka *Curzola*, koji je imao dvije jake tvrđave za svoju obranu. Taj otok prikladan je i za trgovinu robom koju imaju i za odlično drvo koje tamo raste o od čega se grade mletački brodovi i galije. Otok je jednako ugodan kao i prosperitetan te Mletačka Republika ovdje mijenja dva providura⁴⁶ svakih osamnaest mjeseci. Nekoć se otok zvao *Curcura Melana*, a prema nekima *Corcira Nigra*, no u moderno vrijeme naziva se *Curzola*.

Nastavljajući naš smjer, prošli smo pokraj otoka *Sabionzello*, *Torquolla* i *Catza Augusta*, koji pripadaju Dubrovačkoj Republici.⁴⁷ Sva tri su dobro naseljena i plodna, podajući žito, vino i određene rijetke vrste izvrsnog voća. Za velike brodove je opasno približiti se ovim obalama zbog skrivenih sprudova koji leže dalje od obale, u moru, i zovu ih *Augustini*, na kojima su se mnogi brodovi razbili za lošeg vremena; drugi dan nakon što smo isplovili iz *Clisse*, stigli smo u *Ragusu*.

⁴⁶ Engl. *governors*

⁴⁷ Ovdje *Republike of Ragusa* ali kasnije *Common-weale* od kojeg se kasnije razvio naziv "Commonwealth" koji je tokom engleske povijesti, a osobito neposredno prije i poslije građanskog rata sredinom 17. stoljeća, znatno mijenjao značenja i konotacije.

Ragusa je republika⁴⁸ kojom vladaju starješine⁴⁹ i Vijeće: čudesno je jaka i također dobro zaštićena. Budući da se nalazi na moru, ima odličnu luku kojoj pripadaju mnogi lijepi brodovi. Najveću trgovinu ostvaruju s Genovom. Njihov teritorij na kopnu nije velik s obzirom na susjedni *Tuskes*, no posjeduju neke prosperitetne otoke koji im donose zaradu. A usprkos velikoj snazi i bogatstvu koje posjeduju, zbog svoje sigurnosti i slobode, plaćaju godišnji danak velikom Turčinu, koji se sastoji od četrnaest tisuća Zlatnih Koka⁵⁰, štoviše i Veneciji plaćaju danak za otoke u Jadranskom zaljevu te su time i na moru i na kopnu građani obvezani dankom. Gradski dužnosnici većinom imaju napola izbrijane glave, no običan puk sav ima obrijane glave kao Turci.

Ovaj grad je prijestolnica Kraljevstva *Slavonie*: *Slavonia* se prvo zvala *Liburnia*, zatim *Illiria*, po *Illirio* što bijaše sin Kadmov. No, naposljetku nazvana je *Slavoniom* prema robovima koji su došli iz *Sarmatie* prešavši rijeku *Danubius*, u vrijeme cara Justinijana. *Croatia* koja leži sjeverozapadno odavde treća je provincija ove stare *Ilyrie* i nekoć se zvala *Valeria*, *Corvatia*. Zapadno od nje nalazi se *Istria* i *Carniola*, na istoku i jugu *Dalmatia*, na sjeveru i sjeverozapadu dio *Carindie quasi Carinthia* a na sjeveru *Savus*. Ono što se zove *Slavonia* prostire se od rijeke *Arsa* na zapadu, rijeke *Drino* na istoku, na jugu graniči s mletačkim zaljevom, na sjeveru s Hrvatskim planinama.⁵¹ *Slavonci* su po prirodi ratoborni i zapanjujuće odvažni momci te pomažu održati prava i slobodu Mletačke Republike, služeći joj i na moru i na kopnu, a pogotovo na njenim galijama i ratnim brodovima.

U *Ragusi* sam se ukrcao na tartaretu⁵² natovarenu žitom koja je plovila za Krf, odavde udaljen tristo milja. Cijelim tim putem nismo naišli ni na jedan otok i plovili smo duž ilirske obale...

⁴⁸ Engl. *Common-weale*

⁴⁹ Engl. *Senators*

⁵⁰ Prema Bosworthu onovremeni kolokvijalni izraz za zlatnike. Za razliku od dotjerana Sandysova stila, Lithgowov tekst prepun je kolokvijalnih izraza ondašnjeg vremena, pa i s tog aspekta pruža obilje zanimljivog jezičnog materijala.

⁵¹ Engl. *Mountaines of Croatia*

⁵² Engl. "From *Ragusa* I embarked in a Tartareta loaden with corne and bound to *Corfu*..." Naziva za ovu vrstu broda niti bliskih ortografskih varijacija nema u OED, niti u Pomorskoj enciklopediji, tako da nije jasno radi li se o vrsti *tartane* ili nekoj drugoj vrsti broda. – Pomorska enciklopedija, *tartana*: teretni i ribarski jedrenjak Sredozemnog mora (i Jadrana) s golim jarbolom i latinskim jedrom... U našoj trgovačkoj mornarici tartana se spominje u 17. stoljeću, a Dubrovačka republika imala ih je u drugoj polovici 17. stoljeća više od 10..."

ZAKLJUČAK

William Lithgow i George Sandys dva su engleska putopisca ranog 17. stoljeća koji svoja viđenja krajeva oblikuju u znatno drugačije putopisne tekstove, pa tako i one u kojima se nalaze i opisi danas hrvatskih krajeva. Sandysov pogled prvenstveno je usredotočen na materijalna svjedočanstva kulture, a elegancija i odmjerjenost njegova pripovijedanja u službi je naracije koja fizičko kretanje Mediteranom i Levantom prati intelektualnim kretanjem kroz antičku književnost – poveznicu fizičkog i imaginarnog. Ovom učenom Europljaninu to omogućava da predjele koje prvi put viđa upisuje u kolektivni imaginarij svoje europske kulture. U skladu sa stilom, sadržajem i ciljevima njegova teksta i obilje je umjetnički i detaljno izrađenih bakroreza među kojima je najviše prizora kulturnih spomenika i građevina, a pogotovo impresivna je temeljitost tlocrta crkava i hrama u Jeruzalemu.

Glavno pitanje koje nam ovaj putopis postavlja danas je pitanje do koje mjere je Sandys pomno iscrtavajući svoj europski književno-kulturološki imaginarij doživio ljepote i zanimljivosti kulturnih različitosti te njihovu neposrednu, pulsirajuću stvarnost? Je li ih uopće doživio kao nešto što ima snagu pomaknuti pojedinca iz njegovih stečenih kulturnih svjetonazora? Iako su ga neki engleski kritičari isticali kao primjer protestantskog humanizma, umjerenih stavova o kolonizaciji, drugim vjerama i kulturama,⁵³ Sandysov susret s levantskim krajevima mogao bi se tumačiti i kao mnogo zativoreniji, više eurocentričan.

Putopis Williama Lithgowa stilski je znatno manje ujednačen, a njegova retorika bujna i nimalo ugladena. Neujednačena i kontradiktorna su i njegova viđenja ljudi koje susreće. No, njegovi kontakti s ljudima te razne pustolovine i spoznaje danas nam pružaju moguću vezu s neposrednom stvarnošću ovih krajeva početkom 17. stoljeća, a sam autor pokazuje zanimljive pomake u svojim stavovima. Iako bi lako bilo povesti raspravu u smjeru kojim bismo dokazali da upravo zbog komponente znatiželje putopis Škota govori više i neposrednije o njegovu vremenu nego Sandysov, smisao ove rasprave je da upozori kako se ne smije upasti upravo u takve zamke. Naprotiv, znajući da su se oba putopisa čitala u svoje doba, oni nam danas moraju poslužiti da osvijetle jedan drugoga te da svaki od njih dopuni onu dimenziju ranog 17. stoljeća koja drugome nedostaje.

⁵³ Vidi James Ellison (2002): *George Sandys: travel, colonialism and tolerance in the seventeenth century.*, D. S. Brewer, Cambridge!

Oba ova teksta zaslužuju mnogo više kritičke pažnje nego što su ih do sada dobili. Posebno važno bilo bi provesti komparativna istraživanja talijanskog, francuskog i nizozemskoga putopisnog štiva o ovim krajevima, jer bi pružila još neke dimenzije za razmatranje opisa hrvatskih krajeva u ova dva engleska putopisa. Usporedba opisa hrvatskih krajeva s opisom Carigrada kao jednog od najvažnijih odredišta i žarišta engleske znatiželje u njihovim putovanjima po Levantu u 17. stoljeću samo je jedna od mnogih parabola koje možemo ucrtati u tekstove ovih tekstova. Ona ukazuje na neke važne autorske osebnosti oba putopisa koji slojevitostu pozivaju da pronalazimo sličnosti i suprotnosti, tipično i netipično u opisima krajolika i ljudi te da ih u tom procesu doživljavamo kao narativne cjeline.

Iako se pri čitanju ovih putopisa lako prepustiti osjećaju da dobivamo istovremene i izravne podatke o neposrednoj stvarnosti krajolika koji su opisani, to je samo još jedna od obmana, još jedno zrcalo čiji je odraz varljiv. Ovi tekstovi, naime, opisi su putovanja *post factum* te, kao takvi, narativno su oblikovani s određenim namjerama i ciljevima. Važno je zapitati se kakvi su to tekstovi, do koje mjere se mogu koristiti kao pouzdani narativni povijesni izvori, a gdje u njima dolazimo do granice između reportaže i fikcije, i zašto. Pri tom bi također bilo korisno i zanimljivo zapitati se kako usporediti kriterije neposrednog opisa stvarnosti s početka 17. stoljeća s našim današnjim te time pokušati dekonstruirati valjanost nekih ovovremenih kriterija objektivnog, nefiktivnog i nepristranog, reportažnog opisa stvarnosti, bilo da se radi o tekstu ili audiovizualnim medijima.

Naposljetku, valja još jednom naglasiti da ove renesansne putopise ne možemo razmatrati isključivo putem analize glavna teksta. Uvodne posvete i predgovori, sama naslovnica koja u renesansnim knjigama često obiluje kompleksnom vizualnom simbolikom, ilustracije i ritam njihova rasporeda u tekstu, ciljano čitateljstvo te podaci o povijesti izdanja i recepciji ovih djela samo su neki od čimbenika koje također valja uzeti u obzir u njihovu tumačenju. Ovi putopisi primamljive su riznice povijesnih i zemljopisnih podataka, pa su kao takve vrijedne i zanimljive povijesničarima ranog novog vijeka, no njihovo pravo bogatstvo razotkriva tek književnopovijesna analiza.

LITERATURA

- Abrams, M. H., Greenblatt, S. i dr. (2000): *The Norton Anthology of English Literature. Seventh Edition. Vol. 2.*, W.W. Norton & Company Inc., New York.
- Altić, Slukan Mirela (2003): *Povijesna kartografija: kartografski izvori u povijesnim znanostima*, Meridijani, Samobor.
- Biti, Vladimir (2000): *Strano tijelo pri povijesti: etičko-politička granica identiteta*, Hrvatska Sveučilišna Naklada, Zagreb.
- Bosworth, Clifford Edmund (2006): *An Intrepid Scot: William Lithgow of Lanark's travels in the Ottoman lands, North Africa and Central Europe, 1609-21*, Ashgate Pub Ltd., Aldeshot
- Bracewell, C. W (1992): *The Uskoks of Senj: piracy, banditry and holy war in the sixteenth-century Adriatic*, Cornell University Press, Ithaca.
- Bunyan, John (1998): *Grace abounding with other spiritual autobiographies*, uredili John Stachniewski i Agnes Pacheco, Oxford University Press, Oxford.
- Bunyan, John (1984): *Pilgrim's progress*, uredio N. H. Keeble, Oxford University Press, Oxford.
- Cave, Terence (1979): *The cornucopian text: problems of writing in the French Renaissance*, Clarendon Press, Oxford.
- Člebić, Evlija (1996): *Putopisi: odlomci o Jugoslavenskim zemljama*, preveo Hazim Šabanović, Sarajevo-Publishing, Sarajevo
- Davis, Richard Beale (1995): *George Sandys, poet-adventurer: a study in Anglo-American culture in the seventeenth century*, The Bodley Head, London.
- Davis, Richard Beale (1950): *George Sandys: a bibliographic catalogue of printed editions in England to 1700*, New York Public Library, New York.
- Draper, John W. (1941) *Notes and Observations: Shakespeare's Illyria* u: The Review of English Studies, vol 17, no 68, Oxford University Press, Oxford, str. 459-469
- Ellison, James (2002): *George Sandys: travel, colonialism and tolerance in the seventeenth century*, D. S. Brewer, Cambridge.
- Filipović, Rudolf (1957): *Shakespeareova Ilirija* u Filologija 1, JAZU, Zagreb, str.123-139.
- Filipović, Rudolf (1972): *Englesko-hrvatske književne veze*. Liber, Zagreb
- Filipović, Rudolf (1970): *Dubrovnik u engleskoj putopisnoj literaturi 16. i 17. stoljeća*, u: *Dubrovnik*. Godina XIII br. 3, Matica Hrvatska Dubrovnik, Dubrovnik str. 93-102.
- Grünfelder, Anna Maria (2000): *Karte kao izvori za proučavanje senjskih uskoka u Radovi*. Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, str. 355-363.
- Gomez-Geraud, Marie-Christine (1990): *Les modèles du récit de voyage*. Centre de recherches du Département de français de Paris X-Nanterre, Paris
- Hadfield, Andrew (2001): *Amazons, savages and machiavels: travel and colonial writing in English, 1550-1630: an anthology*, Oxford University Press, Oxford.

- Haynes, Jonathan (1986): *The humanist as traveler: George Sandys' Relation of a journey begun an. dom. 1610*, Fairleigh Dickinson University Press, Rutherford.
- Howard, Clare MacLellen (1914): *English travelers of the Renaissance*, J. Lane, London.
- Janković, Mira (1964): *Grad u Shakespeareovoj Iliriji*, u: *Filološki pregled*, Beograd: Savez društava za strane jezike i književnosti SFRJ, Beograd, str. 141-155.
- Katičić, Radoslav (1995): *Illyricum mythologicum*, Antibarbarus, Zagreb.
- Kostić, Veselin (2007): *Sličice iz života dubrovačkih pisaca u Londonu u vrijeme kralja Henrya VIII*. U: *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, br. 45, kolovoz 2007., Zavod za povijest znanosti HAZU u Dubrovniku, Dubrovnik, str. 45-56.
- Kostić, Veselin (1972): *Kulturne veze između jugoslovenskih zemalja i Engleske do 1700. godine*. Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd.
- Kostić, Veselin (1967-68): *Jedan Škot među Uskocima početkom XVII veka*, u: *Senjski zbornik 3. Godina 3. Gradski muzej Senj, Senj*, str. 88-91.
- Krišković, Vinko (1941a): *Shakespeare i mi*, u: *Hrvatska revija XIV*, 1941-prvo polugodište. Matica Hrvatska, Zagreb. str. 1-5.
- Lithgow, William (1618): *The pilgrimes farewell, to his natiue countrey of Scotland vwherein is contained, in way of dialogue, the ioyes and miseries of peregrination. With his Lamentado in his second trauels, his Passionado on the Rhyne, diuerse other insertings, and farewels, to noble personages, and, the heremites welcome to his third pilgrimage, &c. Worthie to be seene and read of all gallant spirits, and pompe-expecting eyes. By William Lithgow, the bonauenture of Europe, Asia, and Africa*. Imprinted at Edinburgh: By Andro Hart. Anno Domini 1618. At the expences of the author, Edinburgh.
- Lithgow, William (1623): *A most delectable and true discourse of an admired and painefull [sic] peregrination from Scotland, to the most famous kingdomes in Europe, Asia and Affrica With the particular descriptions (more exactly set downe then haue beene heretofore in English) of Italy, Sycilia, Dalmatia, Ilyria, Epire, Peloponensus, Macedonia, Thessalia, and the whole continent of Greece, Creta, Rhodes, the iles Cyclades ... and the chiefest couttries [sic] of Asia Minor. From thence, to Cyprus, Phaenicia, Syria ... and the sacred city Ierusalem, &c.*, Printed by Nicholas Okes, dwelling in Foster-Lane, London.
- Lithgow, Wiliam (1632): *The totall discourse, of the rare aduentures, and painefull peregrinations of long nineteene yeares traauayles, from Scotland, to the most famous kingdomes in Europe, Asia, and Affrica Perfited by three deare bought voyages, in surueighing of forty eight kingdomes ancient and moderne; twenty one reipublickes, ten absolute principalities, with two hundred ilands. ... diuided in three bookes; two whereof, neuer heretofore published. ... Together with the grieuous tortures he suffered, by the Inquisition of Malaga in Spaine, his miraculous discouery and deliury thence: and of his last and late returne from the northerne iles. By William Lithgovv. , Imprinted at London : By Nicholas Okes, and are to be sold by Nicholas Fussell and Humphery Mosley at their shops in Pauls Church yard, at the Ball, and the white Lyon, 1632., London.*

- Lithgow, William (1637): *A true and experimentall discourse, upon the beginning, proceeding, and victorious event of this last siege of Breda With the antiquity and annexing of it, to the house of Nassaw, and the many alterations it hath suffered by armes, and armies, within these threescore yeares. Together with the prudent plots, projects, and policies of warre: the assailants and defendants matchlesse man-hood, in managing martiall affaires: the misery and manner of souldiers living, their pinching want, and fatall accidents: strange weapons and instruments used by both parties in severall conflicts. Lastly, their concluded articles, with circumstances and ordering of the siege and victory. Being pleasant to peruse, and profitable to observe. Written by him who was an eye witnesse of the siege. William Lithgow.* Printed by I. Okes for I. Rothwel, and are to be sold at his shop in Pauls Church-yard at the signe of the Sunne, London.
- Lithgow, William (1640): *A briefe and summarie discourse upon that lamentable and dreadfull disaster at Dunglas. Anno 1640. the penult of August Collected from the soundest and best instructions, that time and place could certainly affoord, the serious enquirie of the painfull and industrious author. By William Lithgovv.* Printed by Robert Bryson, Edinburgh.
- Lithgow, William (1640): *The gushing teares of godly sorrovv Containing the causes, conditions, and remedies of sinne, depending mainly upon contrition and confession. And they seconded, with sacred and comfortable passages, under the mourning cannopie of teares, and repentance. By William Lithgovv.,* Printed by Robert Bryson, Anno Dom. 1640. At the expences of the authour, Edinburgh.
- Lithgow, William (1770): *Travels and voyages through Europe, Asia, and Africa, for nineteen years: containing an account of the religion, government, policy, laws, customs, trade, &c. of the several countries through which the author travelled : and a description of Jerusalem, and many other remarkable places mentioned in sacred and profane history : also a narrative of the tortures he suffered in the Spanish Inquisition, and of his miraculous deliverance from those cruelties.* A. Murray and J. Cochran for J. Meuros, Edinburgh.
- Lithgow, William (1906): *The totall discourse of the rare adventures & painefull peregrinations of long nineteen yeares travayles from Scotland to the most famous kingdomes in Europe, Asia and Affrica.* Pretisak izdanja iz 1632, James MacLehose, Glasgow.
- Lithgow, William (1971): *Discourse of a peregrination in Europe, Asia and Affricke.* Pretisak izdanja iz 1616, Theatrum Orbis Terrarum, Amsterdam.
- Lyne, Raphael (2001): *Ovid's changing worlds: English Metamorphoses, 1567-1632,* Oxford University Press, Oxford.
- MacLean, Gerald (2004): *The Rise of Oriental Travel: English visitors to the Ottoman Empire, 1580-1720,* Palgrave Macmillan, Houndmills.
- MacLean, Gerald (2005): *Re-orienting the Renaissance: cultural exchanges with the East,* Palgrave Macmillan, Houndmills.
- MacLean, Gerald (2007): *Looking East: English writing and the Ottoman Empire before 1800,* Palgrave Macmillan, Houndmills.

- Mardešić, Ivo (1995): *Hrvatska/Velika Britanija: povijest kulturnih i književnih odnosa. Dvojezično hrvatsko-englesko izdanje*. Most, Zagreb.
- Parker, Kenneth (1999): *Early modern tales of Orient: a critical anthology*, Routledge, New York.
- Philippe, Antoine i Gomez-Geraud, Marie Christine (2001): *Roman et récit de voyage*. Presses de l'Université de Paris-Sorbonne, Paris.
- Römer, Janeković Zdenka (2000): *Povijesna spoznaja i metodologija povijesti u postmoderni* u: Radovi, Zavod za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, str. 203-217.
- Rubin, Deborah (1985): *Ovid's Metamorphoses Englished: Georges Sandys as translator and mythographer*, Garland, New York.
- Sandys, George (1615): *A relation of a iourney begun An[no] Dom[ini] 1610 : foure bookes : containing a description of the Turkish Empire, of Aegypt, of the Holy Land, of the remote parts of Italy, and ilands adioyning*. Printed [by Richard Field] for W: Barrett, London.
- Sandys, George (1973): *A relation of a iourney begun An[no] Dom[ini] 1610 : foure bookes : containing a description of the Turkish Empire, of Aegypt, of the Holy Land, of the remote parts of Italy, and ilands adioyning*. Pretisak izdanja iz 1615. Da Capo Press, New York.
- Stanivuković, Goran. (2001): "Ilyria revisited: Shakespeare and the Eastern Adriatic" u: *Shakespeare and the Mediterranean: the selected proceedings of the International Shakespeare Association World Congress, Valencia 2001*. Uredili Tom Clayton, Susan Brock i Vicente Forés, University of Delaware Press, Newark, str. 400-415.
- Tadić, Jorjo (1939): *Promet putnika u starom Dubrovniku*, Turistički savez u Dubrovniku, Dubrovnik.
- Torbarina, Josip (1964): *The setting of Shakespeare's plays (With special reference to Illyria in Twelfth night)*, u: *Studia romanica et anglica zagrabiensia*, Facultas philosophica Universitas studiorum Zagrabiensis, Zagreb, str. 21-59.

Primljeno: 6. svibnja 2009.

SUMMARY

CROATIAN REGIONS IN THE TRAVEL NARRATIVES BY GEORGES SANDYS (1615) AND WILLIAM LITHGOW (1632).

Marina Metelko

The paper examines possibilities for a more detailed analytical approach to the reading of early modern European travel narratives, the authors of which describe Croatian regions on their way to the Levant. Through a comparative reading of the selected passages from two English travel accounts written by the authors who undertake journeys to the East at approximately the same time (George Sandys in 1610, William Lithgow in 1609) and traverse the same itinerary (Venice-Eastern Adriatic-Greek islands-Istanbul-Aleppo-Jerusalem), attention is drawn to an abundance of textual and contextual differences. Arguing that these differences should be examined not only against the biographic and bibliographic background of the travel narratives' respective authors, but also in light of a specific moment in English and European intellectual history in the first decades of the seventeenth century, the readership intended for each text and the presence of these texts on the European book market during and after the lives of their authors, the paper aims to invite future readings of early modern European travel narratives from a Croatian perspective which would not be limited by its hitherto predominant focus on the description of Croatian regions.

Key words: George Sandys, William Lithgow, early modern travel narrative, Eastern Adriatic, Istanbul (Constantinople), mythography, Humanism, Empiricism, Terence Cave, cornucopian text